

Ahmet ÜSTÜNER

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.
İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul-Türkiye
Istanbul University Research Institute of Turkology, Istanbul-Turkey
ORCID No: 0000-0001-5758-0622
ahmetustuner@istanbul.edu.tr

Kâtib Çelebi Kalemîyle Mercator Atlası'nda Osmanlı Devleti ve Türkler¹

Öz

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıl tarih-coğrafya yazıcılığında müstesna yeri olan Kâtib Çelebi, kaynak olarak kullanmak amacıyla Gerardus Mercator'un meşhur *Atlas Minor* kısa adıyla bilinen coğrafya-tarih eserini *Levâmi'ü'n-Nûr fî-Zulmet-i Atlas Minor* adıyla şerh-tercüme etmiştir. Söz konusu eser, kıtaların genel tasnifine uygun olarak tarihî coğrafyadan bahsetmekte, aynı zamanda Avrupa'dan itibaren bütün dünya hakkında tarihî, coğrafi, siyasî, hukukî ve efsanevî bilgiler de içermektedir. Bu bağlamda eserle birlikte bağımsız bölümlerde veya çeşitli konular vesilesiyle perakende cümleler hâlinde Türk tarihi, coğrafyası, kültürü, siyasî yapısı ve medeniyeti hakkında birtakım bilgiler de Osmanlı Türkçesine aktarılmış bulunmaktadır. Eserin içeriğinde bulunan bilgiler, antik dönem kaynakları ile birlikte eserin ilk tam neşrinin yapıldığı 1595 yılına kadar kaleme alınmış eserlerden veya dönem seyyahlarından derlenmiş bilgilerdir.

Kâtib Çelebi, eserin bütününde olduğu gibi Türk tarihine dair bilgileri de açıklamış veya derkenarda eleştirmiştir. Ayrıca bazı bölümleri okuyucuya bırakırcasına yorum yapmamak suretiyle aynıyla aktarmıştır. Bu bağlamda 16. yüzyıl Avrupa bilginlerinden Mercator tarafından Türk tarihinin nasıl değerlendirildiğinin ve bunun Kâtib Çelebi tarafından nasıl aktarılıp yer yer eleştirildiğinin ortaya konulması Osmanlı tarihi çalışmalarını açısından kıymet taşımaktadır. Makalede gerek Avrupa gerekse Osmanlı tarihi açısından önemli bilgilerin derlenerek akademik camiaya sunulması ve Kâtib Çelebi'nin *Atlas Minor*'de bulunan Türk tarihi ile ilgili bilgileri eleştirisine yer verilerek kaydedilen bilgilerin güncel kaynaklar ışığında değerlendirilerek kıyaslanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Levâmi'ü'n-Nûr, Kâtib Çelebi, Atlas Minor, Turcicum Imperium, Tartarya, Asya Minor, Gerardus Mercator.

The Ottoman Empire and the Turks in the Mercator Atlas, as explicated by Katib Çelebi

Abstract

Katib Çelebi, who had an exceptional place in the Ottoman Empire's 17th century historiography, translated and annotated Gerardus Mercator's famous geography-history work known as Atlas Minor under the title *Levâmi'ü'n-Nûr fî-Zulmet-i Atlas Minor* in order to use it as a source. This work mentions the historical geography in accordance with the general classification of the continents, and at the same time includes historical, geographic, political, legal and legendary information about the whole world, starting with Europe. In this context, some information about Turkish history, geography, culture, political structure and civilization has been transferred to Ottoman Turkish in independent sections or in retail sentences with the work. The information contained in the content of the work is written from ancient sources until 1595, when the work was first published, or compiled from close witnesses to the event.

Katib Çelebi criticized the work of Mercator as explaining the information about Turkish history as a whole or to annotated it with critical words. In addition, in some sections, he was quoted in the same way without commenting as if leaving it to the reader. In this context, it is valuable for Ottoman history studies to reveal how Turkish history was evaluated by Mercator, one of the 16th century European scholars, and how it was conveyed and criticized by Katib Çelebi. The aim of the article is to compile the information found in important works in terms of both European and Ottoman history and present them to the academic world, and to evaluate and compare the given information in the light of current sources about the period. At this point, Katib Çelebi's criticism of the information in Atlas Minor is also included.

Keywords: Levâmi'ü'n-Nûr, Katib Çelebi, Atlas Minor, Turcicum Imperium, Tartaria, Asia Minor, Gerardus Mercator.

¹ Makale, yazarın İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2017 yılında kabul edilmiş *Levâmi'ü'n-Nûr (Metin-Değerlendirme)* başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Başlangıcından 17. yüzyıla kadar İslam coğrafya eserleri etkisinde kaleme alınan çalışmalarla ön plana çıkan Osmanlı coğrafyacılığı, 17. yüzyıl ortalarında Kâtib Çelebi'nin (1609-1657) çalışmalarıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır.² Klasik İslam coğrafya eserleriyle ve Pîri Reis (1465?-1553) etkisiyle coğrafya/kartografya çalışmalarına başlamış olan Kâtib Çelebi daha sonra keşfettiği Avrupa eserleriyle mevcut birikimini Doğu-Batı ekseninde yorumlama yetisi ile yeni eserler kaleme almıştır.³ Onun Doğu-Batı yönlü çalışmaları sonraki dönemde Osmanlı coğrafyacılığının esasını teşkil etmiştir. Söz konusu bu çalışmalar sonrasında Avrupa eserleri Osmanlı coğrafya/kartografya alanında etkisini giderek artırmıştır (Üstüner, 2019: 41-104).

Osmanlı coğrafyacılığında Avrupa eserlerine müracaat eden müelliflerin önde gelenlerinden Kâtib Çelebi, malum olduğu üzere Gerardus Mercator (1512-1594)'un *Atlas Minor* (Mercator-Hondius, 1621) kısa adıyla bilinen eserini tenkitli neşir yoluyla *Levâmi'ü'n-Nûr Fî Zulmet-i Atlas Minor*⁴ adıyla Osmanlı bilim dünyasına kazandırmıştır (Üstüner, 2017) Aslında Kâtib Çelebi, Avrupa'da basılan Abraham Ortelius (1527-1598)'un *Theatrum Orbis Terrarum*'u ve *Mercator-Hondius Atlası* tarzında dünya genelinde kıtalar ve ülkeler hakkında bilgi içeren bir eser yazma gayesiyle *Cihannümâ*'yı⁵ kaleme almaya koyulmuş, ancak Avrupa konusunda İslam coğrafya kaynaklarının yetersiz kalması nedeniyle bahsi geçen *Atlas* çevirisini yapmak durumunda kalmış idi. Neticede *Levâmi'ü'n-Nûr* olarak bilinen şerh-tercüme eser meydana gelmiş ve bu eser Kâtib Çelebi'nin *Cihannümâ* adlı eserinin sil baştan, klasik *anâsır-ı erba'a* tertibi yerine kıta eksenli kurgu ile yeniden yazmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda *Atlas Minor*'de yer alan *Mercator Projeksiyonu*'na göre çizilmiş haritalar Osmanlı Türkçesine uyarlanarak Osmanlı bilim dünyasında haritacılığın gelişerek modernleşmesine örnek teşkil etmiş idi.

Diğer taraftan 16. yüzyıl Avrupa'sında coğrafya ve kartografya alanında önemli gelişmeler sağlanmış olmakla birlikte tarih/coğrafya bağlamında eserler neşredilerek kısa süre içerisinde pek çok coğrafyaya bu eserlerin yayılması sağlanmıştı. Avrupa'da “Atlas” olarak adlandırılan bu çalışmalar Claudius Ptolemy çalışmalarından mühlhem yeniden hüviyet kazanarak gün yüzüne çıkmış olsa da dönemindeki seyahatname, coğrafya türünde çalışmalarla birlikte antik dönemlerden itibaren Herodot, Aristo, Strabon, Mela, Ammiyanus Marcellinus gibi onlarca tarihçi, coğrafyacı ve seyyahın eserlerine dayanmakta idi. Atlaslarda yer alan hemen her coğrafi ve tarihi anlatım, bahsi geçen bu antik dönem yazarlarının eserlerinden alınmış bilgilerle başlamakta idi.⁶

İşte Kâtib Çelebi'nin Muhtedî Şeyh Mehmed İhlâsî'nin (Üstüner, 2017: 15-18) takrirleriyle yapmış olduğu şerh-tercüme, yine antik dönem eserleriyle birlikte döneminin tarihi kaynakları ışığında müstakil başlıklar altında bütün olarak veya ilgili coğrafyaların anlatımında pasaj veya cümleler hâlinde Türk tarihine dair bilgiler ihtiva etmektedir. Eserde *Der-Beyân-ı Tursikum İmperyum* (Kâtib Çelebi, 1653: 385b), *Der-Beyân-ı Asîya Minor* (Kâtib Çelebi, 1653: 389b), *Der-Beyân-ı Tartariya yâhûd Büyyûk Hân'un Saltanatı* (Kâtib Çelebi, 1653: 395b), *Der-Resm-i Taverika Kersonexus* (Kâtib Çelebi, 1653: 107b) gibi başlıklarda gerek coğrafî gerekse tarihî bilgiler bağlamında Türk tarihine dair bilgiler verilirken, Belgrad, Bosna, İtalya gibi bölümlerde bilgi kırıntıları şeklinde malumatlara da rastlamak mümkündür. Kâtib Çelebi tercümenin başlangıcında belirttiği üzere söz konusu bu bilgiler Latince *Atlas Minor*'de geçtiği hâliyle nakledilmiş olmasına karşılık yer yer metin içerisinde bazı bölümlerde bazen de derkenarlara düşülen notlarla açıklanmış veya eleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin anlatıldığı bölümde olduğu gibi yorumun okuyucuya bırakıldığı bölümler de yok değildir.

² Kâtib Çelebi ile ilgili bkz. (Sanıcaoğlu, 2002: 297-310).

³ Osmanlı coğrafyacılığı ile ilgili bkz. (Ak, 1993: 62-66; Ak, 2004: 163-211; Daniş, 2019: 9-40).

⁴ Müellif hattı nüsha için bkz. (Kâtib Çelebi, 1653: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2998).

⁵ *Cihannüma* 1 ve 2. telif müellif hattı için bkz. (Kâtib Çelebi, 1648; 1654).

⁶ *Atlas Minor*'ün kaynakları hakkında bkz. (Üstüner, 2017: 6-15; 41-79).

Bu çalışmada Türk tarihi ile ilgili Kâtib Çelebi'nin *Levâmi'u'n-Nûr* adlı eserinde dolayısıyla *Atlas Minor*'de yer alan bilgiler ele alınarak değerlendirilecektir. Bu bilgiler, ilgili Osmanlı kaynaklarıyla mukayese edilerek Kâtib Çelebi'nin bu doğrultuda *Atlas Minor* müelliflerine yönelttiği eleştiriler irdelenecektir. Aynı zamanda *Atlas*'ta bulunan ve Osmanlı Devleti ile ilgili gerçeği yansıtmayan malumatlara Kâtib Çelebi'nin neden müdahale etmediği de sorgulanacaktır. Böylece Kâtib Çelebi'nin Mercator'un anlatılarına bakışı analiz edilip ona yaptığı ilaveler ön plana çıkarılacaktır.

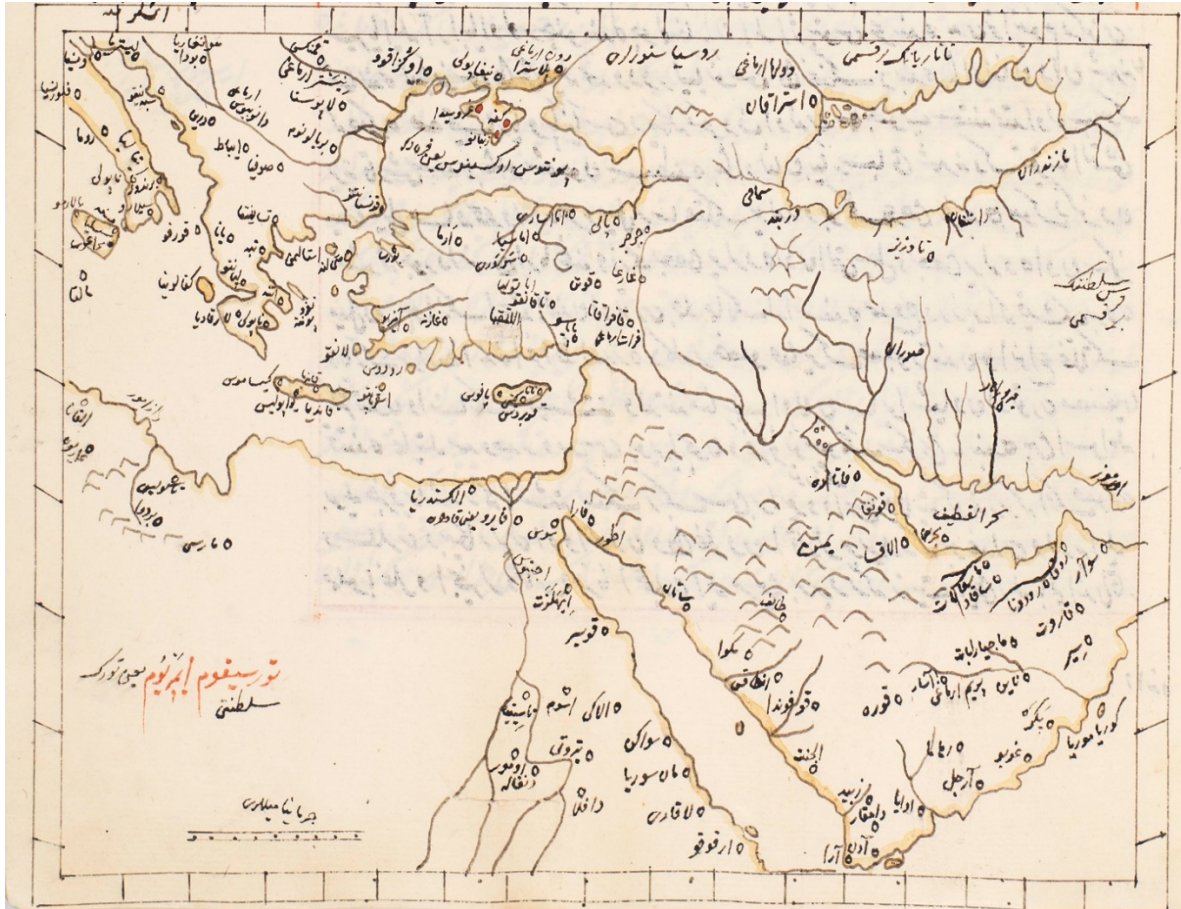
Levâmi'u'n-Nûr'da Türk Tarihi

Levâmi'u'n-Nûr adlı eser bütünüyle dünya tarihi ve coğrafyasını farklı disiplinler açısından ele alan bir geniş içerikli bir eserdir. Kâtib Çelebi eseri 1653 yılında kaleme almıştır. Eser, Kâtib Çelebi'nin bir diğer önemli çalışması olan *Cihannüma* adlı esere kaynaklık etmesi amacıyla şerh/tercüme edilmiş olup içerdiği önemli bilgiler ve haritalar vesilesiyle birçok kez istinsah edilmiştir.⁷ Eserde Avrupa coğrafyası ve ülkeleri hakkında geniş anlatımlar yer almaktadır.

Osmanlı Devleti

Türk tarihinin farklı dönemlerine dair birtakım bilgiler barındıran eserde bu konuda en geniş bilgi 139. Fasıl'da yer almakta ve *Der-Beyân-ı Tursikum İmperiyum ya'nî Türk Saltanatı* başlığıyla Osmanlı Devleti ve coğrafyası konu edilmektedir. İlgili kısımda meşhur Osmanlı Devleti haritası ile konu desteklenmiştir. (bkz. harita-I ve Ek: 5).

Harita-I *Tursikum İmperiyum ya'nî Türk Saltanatı Haritası* Kâtib Çelebi, 1653: 387a.

⁷ Örnek istinsah nüshaları için bkz. (Kâtib Çelebi, yy: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi, 2042; Hacı Ahmed Paşa, 178; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 6610; 123; 2350.

Eserde Antik kaynaklardan Pomponius Mela'nın birinci kitabında, Plinius'un altıncı kitabında Türklerden bahsedildiği, 16. yüzyıl sonlarında dünya üzerinde enlem ve boylam olarak geniş coğrafyaya hükmeden, “Avrupalıların başına bela olan Türklerin” o nesilden olduğuna şüphe olmadığı belirtilerek konuya giriş yapılır. Esere göre Türkler kendilerine Müslüman derler ve Türk kelimesinin “sürgün, tahrip eden” manasına gelmesinden dolayı bu ismi kullanmaktan haz etmezler.

Yine eserde Osmanlı Devleti'nin saltanatının genişliğinden Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarına yayılmış olan geniş coğrafyasından bahsedilir. Yaklaşık sekiz bin mil genişliğinde Adriyatik Körfezi'nden Ege, Akdeniz boyunca ve Karadeniz'de Kefe'ye kadar uzandığı belirtilir. Karada Macaristan'da Cavarin (Iavarino)/Rab⁸ Kasabası'na kadar uzanan saltanat Afrika'da Bellis de Gomera (Kanarya Adaları'ndan La Gomera)⁹ adlı kasabadan Arap Körfezi'ne Kulzüm Denizi'ne (Kızıl Deniz) dek bütün deniz kenarlarına hükmettiği vurgulanır. Aynı şekilde belirtildiği üzere Asya kıtasında ziyadece geniş coğrafya Osmanlı Devleti hükümdedir (Kâtib Çelebi, 1653: 385b).

Eserde Osmanlı ülkesinde buğday, arpa, yulaf, çavdar, bakla, darı, pirinç, keten, penbe (pamuk), kavun, karpuz, hıyar, ceviz, elma, armut, şeftali, kayısı, nar, turunç, kestane, incir, kiraz vb. meyvelerin çokluğundan bahsedilirken Kapadokya ve Küçük Arminiya (Doğu Anadolu)'da soğğun şiddetinden dolayı bu meyvelerin yetişmediği belirtilir. Bu noktada Kâtib Çelebi'nin Mercator'un bahsedilen yer adlarının Türkçesini değil de Türklerden önceki adlandırmalarını tercih etmesine müdahale etmemesi ya da Türkçe yeni adlarını vermeyi yeğlememesi dikkat çekicidir. Yine Osmanlı coğrafyasının altın, gümüş, demir ve bakır madenleri bakımından zengin olduğu, çok çeşitli hayvanların burada yaşadığı, deve, katır, küçük ve büyük baş sürülerinin varlığı belirtilir. Özellikle Türk atları ve köpeklerinin özel olduğu söylenir. Yer adlandırmalarında Türklerin bu bölgelerdeki hâkimiyetinden önceki eski adlarının kullanılmasına özen gösterildiği görülmektedir.

Daha sonra Osmanlı Beyliği'nin doğuşu, devletin teşekkülü, sultanların mücadele ve saltanatları kendine özgün üslup ve nitelendirmeye anlatılmaktadır. Osmanlı sultanları hakkında yer yer tahkirâne sıfatlar kullanılmakta, fetih siyaseti “hilekâr, fırsatçı ve düzenbaz” tavrılarla açıklanmakta genel anlatımda ön yargılı bir yaklaşım sergilenmektedir. Saltanat usulünün anlatımında kardeş katli meselesi eleştirel ifadelerle vurgulanmaktadır. Çoğu yerde *Mercator Atlas*'nda yazılanlara müdahale eden Kâtib Çelebi'nin bu bölümde küçük bazı açıklama ve düzeltme dışında herhangi bir açıklama ya da tashihte bulunmaması manidardır. O dönemde gündemde olan bu konuda Kâtib'in yorum yapmaktan çekindiği düşünülebilir. Ancak Osmanlı devlet sisteminin bakışıyla konuya dair açıklık getirmesi ve konunun aslına açıklık getirmesi beklenirdi.

Aynı şekilde eserde padişahların isimlerinin Türkçe açıklamaya gerek duyulmadan *Atlas Minor*'de geçtiği hâliyle zikredilmesi ilginçtir. Bu kısımda Kâtib, aktarma yolunu seçmiş, *Atlas*'ta bulunan bilgiler üzerine yorum yapmamıştır. Bahsi geçen bölümde; Tatar asıllı Osman Bey'in Kapadokya dolaylarında bazı yerleri iskân etmesiyle devletin nasıl kurulduğu anlatılır. Aktarıldığı üzere sonrasında Orhan Bey “Hristiyan fitnelerinden bulduğu fırsatla” topraklarını genişletir, saltanatını Helles Pontus (Çanakkale Boğazı)'a dek uzatır. Ondan sonra “hilekâr ve ikiyüzlü” şahsiyet olarak anılan Amurates (I. Murad) tahta geçer. Gelibolu ve Trakya'da fetihlerde bulunur. Sırp Despotu Lazadus'un bir çırağının hançer ile onu öldürdüğü kaydedilir. Murad'dan sonra Bayazitis (Yıldırım Bâyezid) kendi kardeşini katlederek sultan olur. Her konuda maharetli kişiliğe sahip şahsiyet olarak Bosna, Bulgaria ve civar bölgelerde Avrupa'da fetihlerde bulunur. İstanbul'u sekiz yıl kadar kuşatır. Timur'un zuhuru İstanbul'u alamamasının nedenidir. Nihayetinde Timur'a

⁸ Bugün Macaristan'ın Győr Kenti'nde bulunan Raba (Aksu) Çayı'nın kenarında kurulmuş olan kale ve yerleşim Roma dönemi Arrabona adlandırılmasından dolayı batı kaynaklarında Raab/Raba olarak isimlendirilmektedir. Osmanlıların Yanıkkale olarak adlandırdığı kale Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın bir aydan fazla süren kuşatmasının ardından Osmanlılar Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir (12 Muharrem 1003 / 27 Eylül 1594). Ayrıca bkz. Papp, 2013: 315-316.

⁹ Ebu Mervan Abdülmelik'in 8 Mart 1576 tarihinde Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa'nın desteğiyle tahta çıkarılmasıyla Fas'ta Osmanlı hâkimiyeti başlamış oldu. Bkz. Bilge, 1995: 190-192.

yenilir ve altın zincirli kafeste bütün Asya'da esaret hayatı yaşar. Sonra eserde Fetret Devri ve şehzadeler arası mücadelelerden bahsedilir. II. Murad sonrasında “kendi karındaşını katle zulmünü ispat eden” II. Mehmed tahta geçer. İstanbul'u alır, Belgrad'a doğru çıkmış olduğu seferde yaralanıp vazgeçer. Bulgaristan, Sırbistan, Dalmaçya kıyılarına kadar Hırvatistan'ı alarak Trabzon'a musallat olur. Sonra Midilli ve Ege Adaları'ndan bazısını alır. Eğriboz ve Kefe'yi ele geçirir. Daha sonra II. Bâyezid tahta geçerek Venedik ile savaşır, İnebahtı ve Moton'u alır. Dalmaçya'yı yağmaladıktan sonra zehirlenerek hayatını kaybeder. Daha sonra oğlu I. Selim saltanatı zorla ele alır. Şam, Kahire, İskenderiye ve bütün Mısır'ı fethetmiştir. Vefatından sonra yerine oğlu I. Süleyman geçer. Macaristan'ın didegâhı bütün Hristiyan âleminin muhafaza kalesi olan Belgrad'ı fethetmiştir. Budin, Estergon ve Rodos'u alır, Viyana'yı kuşatır. Nihayet Zicetum (Sigetvar) kuşatmasında saltanatının 47. senesinde vefat eder. Yerine II. Selim geçer, sekiz yıla kadar Maksimilyanus (Habsburg İmparatoru) ile barışı sürdürür. Kıbrıs ve Tunus'u alır. Sonrasında Amurat (III. Murad) padişah olur. Bundan sonra ise III. Mehmed padişah olur, 18 kardeşini katlederek saltanata başlar (EK 5).

Görüldüğü üzere Osmanlı sultanları ve fetihleri Mercator'un bakış açısıyla oldukça zalimane bir yapıdadır ve Avrupa'daki fetihleri Avrupalılar için kötü bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Mercator özelinde Avrupa'nın Osmanlı algısını görmek mümkündür. Nitekim o dönemki siyasetin doğurduğu zorunlu bir hal olarak ve devletin bekası için gerekli görülen kardeş katli de zulüm olarak algılanmaktadır. Bu anlatıları Kâtib Çelebi'nin yorumsuz aktarması da ayrıca ilginçtir. Döneminin siyaset çemberine uzak kalmayan Kâtib'in bu konuda olumlu ya da olumsuz bir fikir beyan etmemesinde meselenin hassasiyetinin etkili olduğu düşünülebilir.

Atlas Minor'e istinaden aktarılan ve *Levâmi'ü'n-Nûr*'da yer alan bu bilgilerin büyük ölçüde doğru bilgileri verdiği ancak bazı konularda başka pencereden, farklı yaklaşımlar taşıdığı görülmektedir. Buna göre eserde kabul gören kaynaklara istinaden Eskişehir, Söğüt dolaylarında babası Ertuğrul Gazi ile yaşayan bir Türkmen alp gazisi olan Osman Bey'in (1299-1326) (İnalçık, 2010: 13-48) Cengiz Han'ın askerlerinden bir Tatar beyi olduğu belirtilmektedir. Hükümdar zulmünden kaçan kişilerin Osman Bey'e katılması konusu ise Yazıcıoğlu Ali anlatımında da teyit edilir (İnalçık, 2010: 15-16). Ancak Bizans tarihçisi Pachymeres'in bahsettiği, Osman Bey'in Karadeniz'in kuzeyinden cihad ve ganimet (gaza doyumluk) için gelen Türkmenlerden “Ataman/Atmanes” olması konusu *Atlas*'ta nakledilenlerle benzerlik göstermektedir (Pachymeres, 2009: 72-76; İnalçık, 2010: 16-17) Burada Avrupalı kavimlerin Anadolu Türklerinden önce Doğu Avrupa coğrafyasından Altınorda Devleti vasıtasıyla Tatar Türkleriyle tanışmalarından kaynaklanan bir algıdan veya Bizans kaynaklarında geçen Karadeniz'in kuzeyindeki Tatarlarla mücadelelerden dolayı Osman Bey'in Tatar soyuna dayandırıldığı düşünülebilir.¹⁰ Diğer taraftan Osman Bey'in fethettiği yerler konusunda *Atlas Minor* yazarlarının abartılı ifadeler kullandığı söylenebilir. Zira Kapadokya, Pontus ve Pamfilya oldukça geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir.

Orhan Bey (1326-1362) fetihlerinde tutarlı sınırlar çizen anlatım, Bizans İmparatorluğu'ndaki iç karışıklıklar, Çanakkale Boğazı üzerinden Rumeli'ye geçiş ve Çimpe Kalesi'ne yerleşme konusunda genel itibarıyla doğru bilgilerle devam etmektedir. Ancak “ömrünün sonunda Tatar ile olan savaşta yenildiği konusu” ve 1324-1357 yılları arasında aktif saltanat süren Orhan Bey için bu sürenin 31 yıl olarak belirtilmesi Mercator'un hatalı verdiği bilgilerdendir.¹¹

I. Murad'ın (1362-1389) şahsiyetiyle ilgili ifadelerde tarafgir tutum belirgin olmakla birlikte Rumeli'ye geçiş konusunda Süleyman Paşa ile I. Murad'ın karıştırıldığı görülmektedir. Ancak 1357 yılında kardeşi Süleyman Paşa'nın vefatı üzerine Rumeli'ye gönderilen I. Murad şehzade sıfatıyla bir süre fetihlere devam etmiştir. 1364 yılında Filibe'yi teslim alan orduyu Lala Şahin komuta ederken Anadolu'da baş gösteren Eretna ve Karamanoğlu tehdidi sebebiyle tahta geçtiği 1362 tarihinden 1365 yılına kadar I. Murad Anadolu'da kalmıştı. Diğer bir konu ise Edirne'nin fethi I. Murad'ın

¹⁰ Bizans-Tatar mücadeleleri için bkz. Pachymeres, 2010.

¹¹ Orhan Bey devri için bkz. İnalçık, 2010: 49-90.

salтанatının sonunda değil başlangıcında gerçekleşmişti (1361). Şehadeti ise *Levâmi'ü'n-Nûr*'da kaydedildiği üzere Sırp askeri Miloş Kabiloviç hançeri ile vuku bulmuştu (1389) (İnalçık, 2006: 156-164).

Sultan Yıldırım Bayezid (1389-1402) mücadele yerine büyük oğul olması hasebiyle babası I. Murad'ın vasiyeti ile tahta geçmişti. Tek kardeşi Yakub'u iç savaş olmaması için öldürmüştü. *Levâmi'ü'n-Nûr*'da zikredilen Süleyman ise kardeşi değil amcasının ismi idi. Eserde haklı övgülerle bahsedilen Bayezid devri ile ilgili Avrupa ve Balkanlar üzerine fetih siyaseti geniş çerçevede yer bulmuştur. 1391 yılında başlayan İstanbul kuşatmaları ise aralıklarla yaklaşık 8 yıl sürmüştü. Nihai kuşatma ise Timur tehdidi sebebiyle sürdürülememiştir. Galatya ve Bitinya sınırlarında Timur'a karşı giden Yıldırım Bayezid ile savaş Galatya Bölgesi'nde yani Ankara Çubuk'ta meydana gelmişti. *Atlas*'ta bahsedilen savaş sonrasında Timur'un Bayezid'i altın zincir ile kafeste dolaştırması konusu ise muamma olup güvenilir kaynaklar bu hususa yer vermemektedir. Bunun yanında *Atlas*'ta Bayezid'in esaretten azat edilerek Asya'da kahrından öldüğü belirtilirken tarihçilerin hem fikir olduğu üzere mağlubiyetinden yaklaşık 7 ay sonra esaret altında iken Akşehir'de vefat etmiştir (İnalçık, 2010: 117-118). Vefat sebebi olarak da farklı rivayetler mevcuttur. Saltanat müddeti ise 13 yıl civarındır.¹² Atlas yazarlarının kaydetmiş olduğu fazladan 6 ay için şehzadelik dönemi faaliyetlerinin dikkate alınmış olması da muhtemeldir. *Levâmi'ü'n-Nûr*'da Yıldırım Bayezid'in oğulları kısmında Orhan Bey'den bahsedilmekte ancak kaynakların çoğunda Orhan ismi geçmemektedir.¹³ Diğer taraftan Şehzade Kasım Çelebi ve Süleyman Çelebi'nin Orhan isimli oğulları olduğu kaydedilmektedir.

Eserde I. Mehmed'in (1413-1421) Edirne'yi başkent edinmesi konusu doğru bir tespit olarak verilmektedir. Fethinden kısa bir süre sonra başkentlik yapmaya başlamış olan şehir, fetret devrinde çekişmelere sahne olmuştu. Ancak I. Mehmed'in idareyi sağlaması akabinde yine Edirne'den hükmetmeye devam etmişti. Bununla birlikte I. Mehmed'in eserde hatalı olarak 17 yıl ifade edilen saltanatı 8 yıl sürmüş ve yazılandan bir yıl önce 1421 yılında vefat etmiş idi (Kâtib Çelebi, 1653: 386b).¹⁴

II. Murad'ın (1421-1444, 1446-1451) ittifak içerisinde olduğu Foça'nın Cenevizli idarecisi Giovanni Adorno'dan gemiler kiralayarak amcası Düzmece Mustafa ile mücadeleye girişmesi konusu eserde doğru bir tespit olarak sunulmaktadır (Başar, 2006b: 292-293). Yukarıda yazılanları doğrular şekilde Sırp Despotu'nun kızı Mara, Sultan II. Murad'ın eşi olmuş ve 1440 yılında girişilen Belgrad Kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak eserde belirtilen 7 bin Türk'ün burada şehit düşmesi konusu diğer kaynaklarda bahsedilmemektedir.¹⁵ Yine metinde Kıbrıs'ın II. Murad tarafından fethedildiği bilgisi "Kıbrıs'ı ol almamışdur galatdur" derkenarıyla Kâtib Çelebi tarafından düzeltilmektedir (Kâtib Çelebi, 1653: 386b).

Kardeş katli meselesi, katli devletin bekası için elzem gören II. Mehmed'in (1444-1446; 1451-1481) henüz sütte olan kardeşi Ahmed'i boğdurması ile "kendi zulmünü ispat ettiği" şeklinde verilmektedir. Üzerine pek çok çalışmalar ve farklı yorumlar yapılan, kardeş katli meselesi Mercator cihetinden sosyal ve humanist yaklaşımla değerlendirilmekte ve onaylanmamaktadır.¹⁶ Yine Kâtib Çelebi, bu konuya yorum yapmamış, açıklama getirmemeyi yeğlemiştir. Yine toplam 32 senelik

¹² I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemi için bkz. İnalçık, 2010: 127-150.

¹³ Bir diğer nokta kaynaklarda Kasım ile Orhan'ın birbiri yerine kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıntılar için bkz. Başar, 1995: 480-482 ve Başar, 2006a: 216-217.

¹⁴ Ayrıca bkz. İnalçık, 2003a: 391-394.

¹⁵ II. Murad ve II. Mehmed devri için bkz. İnalçık, 2010: 151-225.

¹⁶ III. Mehmed'in kardeşlerini katli meselesi Latince metnin aslında zulüm ve katliam vurgusu ağır basmakta iken Kâtib Çelebi tarafından, tercümenin gelişinden mi yoksa kasten midir bilinmez ama sadece “on sekiz karındaşını katle saltanata mübâşeret eyledi” şeklinde geçirilir bkz. Ek 5 ve Mercator - Hondius, 1634a: 609. Kardeş katli meselesi ile ilgili yorum ve değerlendirmeler için bkz. Akman, 1997; Özcan, 1995: 153-160; Çakır, 2013: 193-209.

salтанatında yapılan İstanbul, Akdeniz, Karadeniz ve Avrupa fetihleri eserde genişçe sıralanmaktadır.

Eserin devamında *Levâmi'ü'n-Nûr*'da *Atlas Minor* yazarlarından nakledilen bilgilerle Kâtib Çelebi'nin özgün ifadesiyle anlatılanların hemen hepsi güvenilir kaynaklarla tutarlılık göstermektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) saltanat süresi bir yıl fazla olarak 47 sene, III. Mehmed'in cülusunda katledilen 19 şehzade sayısı bir noksan ile 18 olarak verilmektedir (Emecen, 2003: 407-413).

Mercator'a göre Osmanlı ülkesinde bütünüyle mülk edinmek söz konusu değildir. Var olan her şey hatta kişilerin kendi benlikleri bile padişahın mülküdür, mîrîdir. İnsanlar kul mesabesinde. ¹⁷ Mülkiyet konusunda Batılı yazarların genel olarak yargıya vardıkları bu nokta, tımar sistemi ve mîrî arazi esasında toprağın işleme hakkı dolayısıyla uygulanan mülkiyet usulünün genellenerek mülk arazinin ve mülkiyetin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde eserde padişaha "ulu'l-emr"e olan itaat ve hâkimiyet tasavvuru farklı algılanmakta, gösterilen saygı ve mutlak bağlılık abartılı bulunarak farklı yorumlara mahal vermektedir. ¹⁸

İfadelerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ilerlemesi ve pek çok coğrafyaya hükmetmesi *Atlas Minor* yazarlarını hayli etkilemiştir. Bu nedenle Avrupa bahsinin Osmanlılarla ilgili hemen her kısmında küçük cümlelerle de olsa teessür ve tezyif görmek mümkündür. Mora bahsinde “Amurates” (II. Murad)'ın burayı fethederek yıktığı ancak Venediklilerin 1453 tarihinde 15 günde geri imar ettikleri ve sonrasında Türklerin alarak yerle bir ettikleri kaydedilir (Kâtib Çelebi, 1653: 366b). Yani Türkler fetihlerinde yakıcı ve yıkıcıdır. Eserde aktarıldığı üzere kitabın yazıldığı dönem olan 16. yüzyılın sonlarında bu bölgelerde tamamı Türklerin hükmünde olan coğrafyada “despote” denilen yerel idareciler hüküm sürmektedir. Venedikler şecaatle Osmanlıları bölgeden çıkarmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Hala Türk padişahı tarafından “sanciyak” (sancak) beyi tayin edilir ve bütün Mora'ya hükmeder. Burası önemli bir sancaktır. Afrikalıların Mora Beyi olarak adlandırdıkları idarecinin yönetim merkezi Moton'da olup Rumeli Beylerbeyi'nin emri ile beslediği bin atlı hazır eder. Mora Beyi'nin yıllık vergisi yedi yüz bin akçe yani on dört bin altındır (Kâtib Çelebi, 1653: 367a).

Osmanlı idaresinde olan adalardan Nakşa, Santorini'nin birer cümle ile Türk idaresinde olduğu belirtilmesine (Kâtib Çelebi, 1653: 371b) karşılık, ahlakı nahoş olan Girit halkının ok atmak konusunda Türklerden üstün oldukları ve Venediklerin yiğitlikle bu adayı “Türklerin kuduzundan” korudukları ifade edilir (Kâtib Çelebi, 1653: 370b). Aslında bu anlatımlarda o dönemde Avrupa zihniyetinde Türklere/Osmanlılara olan olumsuz bakışı ve tahkiri de görmek mümkündür.

Yine eserin 132. faslında Afrika bahsinde hala bölgenin bir kısmının Türk hâkimiyeti altında bulunduğu belirtildikten sonra “Alcira” (Cezayir)'nın Barborosa ¹⁹ tarafından fethedildiği ve İspanya Kralı V. “Karolus”un donanmasının suya gömüldüğü yazılır. Türk korsanlarının yağması ile meşhur olan şehir şu an o denli muhkem yapılmıştır ki henüz kimse ele geçirememiştir (Kâtib Çelebi, 1653: 372a-372b). Yine Türklerin fethine dek sultan olarak adlandırılan Mısır beyleri şu an Mısır paşası olarak anılmaktadır ve hala I. Süleyman tarafından yönetilmektedir. 1517 yılı Mısır Seferi dolayısıyla “Arz-ı Mukaddes”in yani Kutsal Topraklar'ın Türklerin eline geçmesi de yine benzer şekilde bahis konusudur (Kâtib Çelebi, 1653: 388b). Eserde aynı sefere birkaç kere yer verilmektedir. İran coğrafyası bahsinde Türk “Selimus”un (Yavuz Sultan Selim) bu ülkeyi fethettiği kaydedilir (Kâtib Çelebi, 1653: 393b). Doğu halklarını da değerlendiren eserde Farisi ahlakının Türk, Tatar ve Arap

¹⁷ Kul Osmanlılarda, tebaa, hizmetkâr ve sadık anlamlarında kullanılmaktaydı. Ayrıntılar için bkz. Özcan, 2002: 348-350.

¹⁸ Benzer bir yorum için bkz. Ricaut, 2004: 11. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde toprak sistemi ile ilgili bkz. Şahin, 2012: 434-461; Kenanoğlu, 2006: 540-542.

¹⁹ İlgili yerde Kâtib Çelebi “Hayreddin Paşa'dır” şeklinde satır arası açıklamada bulunmaktadır (Kâtib Çelebi, 1653: 372a).

ahlakından daha cömert, edebli ve ilim ehli olmaları dolayısıyla Farisilerin daha kabul edilebilir oldukları vurgulanır.²⁰

Yine Avrupa bahsi kısmında Osmanlı-Avrupa mücadelesi farklı olaylar vesilesiyle tahkirane bir üslupta zikredilir. Slovenya, Bosna, Hırvatistan, Dalmaçya'dan söz ediliken Osmanlılar ile olan savaş ve mücadeleler anlatılır. Hırvatistan'ın Sebenikum (Sibenik) ve Salona (Solin) şehirlerinin Türk akın ve yağmalarından dolayı mamur kalamadığı, Raguza (Dubrovnik)'nın ise Türk malları ile meşhur bir ticari iskele olduğu belirtilir (Kâtib Çelebi, 1653: 357a-357b).

Bosna kısmında 1593 yılında Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa'nın Avusturya-Hırvatistan müttefik güçleri karşısında uğradığı Kulpa Bozgunu anlatılmaktadır. Yine bölgenin stratejik önemine ve siyasi-askeri ilişkilere dair anlatımları bulmak mümkündür. Mordick (Modrica-Sırbistan-Bosna-Hersek) şehrinde geçtiği belirtilen mücadelelerin farklı bir cepheden yorumu dikkat çeker.²¹

Bilindiği üzere Zigetvar Savaşı sonrasında yapılan antlaşmalarda Osmanlı-Avusturya münasebetleri sulha bağlanmış olsa da savaşı gerektirecek nitelikte olmayan karşılıklı tacizler barışa hanel getirmekteydi. 1591 yılında ise Bosna Beylerbeyliği'ne tayin olunan Telli Hasan Paşa yapmış olduğu harekâtlarla ilerlemekte ve Sisak'ı almakta kararlı davranmaktaydı. 1592 yılı ilkbahar sonlarında önceki yıl kuşattığı Sisak'ı tekrar kuşatmak niyetiyle, İstanbul'un mevcut antlaşmanın ihlaline dair duyduğu endişeye rağmen hareket etmiş İzacî'yi kolaylıkla, Bihac'ı emanla teslim almıştı (19 Haziran 1592). Ardından Sisak'a doğru Brest ve Petrinja dolaylarındaki çarpışmalarda ise Habsburg askeri kampları hezimete uğratarak ateşe verilmişti (19 Temmuz 1592). Hasan Paşa'nın bu akın ve başarıları şüphesiz Habsburgları tehdit etmekteydi. Bu tehdidin bertaraf edilerek Sisak'ın savunulması elzem görülmüş ve toplanan müttefik ordu ile Hasan Paşa kuvvetleri Savus ve Kupa Nehirleri'nin birleştiği Hasan Paşa tarafından üçüncü kez kuşatılan Sisak'ta büyük bir hezimete uğramıştı. Kendisi ile birlikte kuvvetlerinin hemen hepsi hayatını kaybetmişti (Temmuz 1593).²² Neticede Avrupa için büyük önem taşıyan bu zafer olayın seyrini değiştirmiş Avrupa'da Türk ilerleyişini durdurmuştu. Yukarıda bahsedilen hadiseler güncel kaynaklarda bu şekilde anlatılırken

²⁰ Bütünüyle yoruma açık olan ilgili kısım şu şekildedir: "Şimdi ki Faris halkının ahlâkı Türk ve Tatar ve Arab ahlâkından çok mülâyimdir. Bî't-tabî' cömerd ve edebe mâyîl olurlar ulûm ile mukayyedlerdür. Husûsan ilm-i nücûm ve ilm-i tıbb u arûz ile tekayyüd iderler. Kendi akribâsı ile insâniyyet üzre mu'âmele iderler ve nesebün şerefi anlarda mu'teber ve bu husûsda Türklerden râcihdür. Zîrâ anlarda nesle ve nesebe aslâ i'tibâr yokdur. Misâfirleri gâyetle severler ve anlar ile hüsn-i mu'âmele iderler lâkin kıskanmak husûsına ifrâtlâ mübtelâlardur. Kendi karılarını hâricden gelene göstermezler. Nihâyet bunlara hürmet ü ikrâm iderler. Bu husûs Türklerle muhâlifdür zîrâ bunlar kendi karılarını câriye gibi tutarlar." (Kâtib Çelebi, 1653: 395b).

²¹ İlgili anlatım şu şekildedir: "Bu vilâyet bundan bir kac sene mukaddem Türkler akını ile acâyibden meşhûr oldu. Kırstıyanîler ile eylediği ahdi bozduklarında İtalya'yla Cermaniya'yı almağa bu vilâyeti kendüye gâyet münâsib görüp anı almağa murâd idindi. Bin beş yüz doksan iki târihinde yazun evâyilinde pašalarını ve ser'askerlerini Kurvasiya'ya gönderdi ve Türk askeri geldükde cümle ülkede olan asker ziyâde muzdarib ü mütehayir oldu ve Bosniya Bassa gâyetle metîn hısn olan Hasturuvitsa'yı hiyânetle aldı ve ana kanâ'at itmeyüp gâyetle metîn ve etrâfi handak ü hisâr ile ihâta olunmuş Uvvihtz nâm şehri muhâsara eylediler. İçinde olan asker biraz zemân şehri korutdılar lâkin âkıbet düşmenün hücumını def'den me'yûs olup emân ile vere eylediler. Türk virdiği emânı bozup cümle askeri katl eyledi ve bu şehrin veresinden sonra yüz bin mesâ'ib bu vilâyetde zuhûr itdi. Anları bunda zıkr mahallî değüldür. Gelicek sene ki bin beş yüz doksan üç idi. Türk bu kadar kal'alar aldugına mağrûr olup gâyetle metîn şehir olan Sissegum nâm hisârı almağa azim heves itdi ve askeri cem' ü muhâsara eyledi. Cermaniya beğleri mulâhaza eylediler ki eğer Türk bu şehri feth iderse Cermaniya'ya değül sâvir Avrupa'ya azim zarar dokunur. İmdi etrâfdan ekser askeri devşirüp ol şehri tahlîs için Savus ırmağını geçüp düşmen ile cenge azîmet eylediler. Türk atlası sekiz bin yâhûd ba'zılar kavlınce on bin olup Kırstıyanîlerin hücumını def için kendiler binâ eyledükleri köpriden Save'nün öte cânibine geçüp anda ordı kurdılar ve Kırstıyanîler ile cenge mübâşeret eylediler. Kırstıyanîler gayret idüp döğüşdükdü Türkler bunların hücumına tahammül itmeyüp köpriye frâr itdiler lâkin Karolostat bölüğü ol köpriyi evvel almışlar idi. Türk askeri geçicek yir bulmayup ekseri Savus ve Kupa nehrine dökülüp helâk oldılar ve giride kalan askerün cümlesi katl olunmağa karib olup az kimse kurtuldi. Türk askerinin o bir tarafda olan kısmı kendi yoldaşlarının helâkine vâkıf olup frâr eylediler ve âkıbet Kırstıyanîler bin beş yüz doksan üç târihinün Cuniyus'un ya'nî Temmûz'un yigirmi ikisinde bu şehri ol şedid muhâsaradan tahlîs eylediler." (Kâtib Çelebi, 1653: 357b-358a).

²² Olayların ayrıntıları ve bilgiler için bkz. Gülhan, 2020: 1254-1289; Božić, 2017: 177-192.

Levâmi'ü'n-Nûr'da aynı olayların (Kâtib Çelebi, 1653: 357b-358a) bahsi genel itibariyle diğer Batı ve Osmanlı kaynakları ile örtüşmektedir. Ancak *Levâmi'ü'n-Nûr*'da yer verilen 1592 yılında Hasan Paşa'nın emanla teslim olan Uvvihitz'te bulunan askerleri kılıçtan geçirmesi hadisesine Hasan Paşa'nın sert mukabelelerini anlatan ifadelere diğer kaynaklarda rastlanmamıştır. Diğer taraftan bu yıllara dair olaylarla ilgili bilgiler *Atlas*'ın ilk kez yayınlandığı 1595 ve 1605 yıllarına tekabül etmektedir. Dolayısıyla *Atlas*'ta yazılanlar olayları Avrupa cephesinden aktaran ve günceli içeren bilgiler olarak görülebilir. Zira bu bilgiler muhtemelen eserin kaleme alındığı dönemde henüz yazılmış bilgilerdi. *Atlas*'ta Kulpa Bozgunu için verilen 22 Temmuz 1593 tarihi Osmanlı kaynaklarında da doğrulanmaktadır. (Temmuz 1593) Ancak bu bozgun esnasında Osmanlı kuvvetlerinin asker sayısı 8-10 bin ifade edilmekteyse de bu sayı Osmanlı kaynaklarında 18-20 bin olarak belirtilmektedir (Gülhan, 2020: 1277; Moacanin, 2009: 274; Uzunçarşılı, III/I, 1995: 69-70).

Gravür-I 1593 Sisak Yenilgisi/Kulpa Bozgunu

(URL 1, 2021).https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ef/Relief_of_the_battle_of_Sisak_-_Unknown_-_Google_Cultural_Institute.jpg (26/02/2021).

Aynı şekilde 128. fasılda Grasiya/Yunanistan bahsinde Osmanlı Devleti ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Eserde Türklerin buraya Rumeli dedikleri belirtilir. Anlatılanlara göre tarih boyunca Gotlar, Bulgarlar ve Serasenilerin yağma ve tahakkümü sonrasında Türkler Venedik elinde olan Korsira (Korfu), Sefaleny (Kefalonya), Zasintus (Zakintos) ve Kıreta (Girit) gibi adalar dışında bütün “Grasiya”yı esir etmişlerdir. Yunan yöneticisine Romanya'nın beylerinin beyi anlamında Rumeli Beylerbeyisi denilmektedir. Bunların yönetimi altında 40 sancak olduğu belirtilir.²³ Bu sancakların yönetimi ve askeri yapısı yine ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.²⁴ İlgili bölümün devamında

²³ *Atlas*'ta verilen bu sayı yaklaşık olarak kaynaklarda geçenlerle örtüşmektedir. Bkz. İnalçık, 2008: 232-235.

²⁴ Bahsi geçen anlatım şu şekildedir: "Bunlar isipah oğlanından alınup atlu askerün kapudanlarıdır ve ülkelerün baş şehrlerinde oturup ol atlu askeri zabt iderler ve dahi bunların eli altında yüz elli dahi ziyâde subaşılar vardır ki anların kâyim-makâmı şeklinde olup ufak kasabalarda otururlar ve bu sancaklar eli altında otuz bin ispahı vardır. Anların her birisi üç dört at ile sefer ider ve bu ispahı filambolar ya'nî aleviye ile biri birinden ayrıdır ve her biri iki yüz üçyüz dört

kendisini sınırlamaya çalışan yazarın ilerleyen sayfalarda yine Tesalonika/Selanik bahsinde bir cümlelik açıklamada bulunması dikkat çekicidir (Kâtib Çelebi, 1653: 364a). Yine konunun devamında Makedonya’da bulunan Kaloyeriler (Rum keşişler)’e Türkler tarafından saygı duyulduğu hatta onlara sadaka ve hediye verildiği belirtilmektedir (Kâtib Çelebi, 1653: 364b). Eserin genel anlatımında az da olsa bu örnekteki gibi Türklerle övgü ifadelerine de rastlanılmaktadır.

Eserin İtalya bahsinde Osmanlı-Venedik mücadeleleri hakkında bir iki cümlelik ifadelerle birlikte bu mücadelenin somut örnekleri olarak Türk akınlarına karşı yapılmış hisar ve surlara işaret edilmektedir. İtalyanca şürde şehirler övgü ile bahsedilmekte ve *Ankona sûri cümle Türklere tabkîr ider.* ifadesiyle Ancona’nın Türk akınlarına direnen surları ile meşhur olduğu vurgulanmaktadır (Kâtib Çelebi, 1653: 311a). Yine Goriziya Şehri’nde Sonsiyus (Soca) Irmağı’nın sol kenarında Venedikler tarafından Türk akınlarına karşı kale inşa edildiği belirtilmektedir (Kâtib Çelebi, 1653: 336a). Venedik bahsinde Türklerden, korsanlardan aldıkları bayrakları saklayıp sergiledikleri belirtilir. Özellikle 1571 Nobaktum (İnebahtı) Savaşı’nda Türklerden alınan ganimetler, mavnalar ve Buşentavrus adlı gemi yapılan bir törenle sergilenmektedir.²⁵

Atlas Minor yazarlarının Hungariya/Macaristan bahsinde Osmanlı hakkında en keskin ifadeleri görmek mümkündür. Buna karşılık Kâtib Çelebi’nin *Levâmi’u’n-Nûr* adlı eserinde karşı eleştiriler zirve noktasını bulur. Eserde Budin (Budapeşte)’in 20 Ağustos 1526 tarihinde Belgrad’ın ise 1520 tarihinde Hristiyanlar elinden Sultan Süleyman tarafından alındığı zikredilir.²⁶ İlgili yerde *Türk Süleymanus bin beş yüz yigirmi târîbinde bu şehri aldı. Andan evvel niçe zemân bu ağır düşmeniün karşısına durup Nasârânun paşpanı olmuşidi. Hâlâ Türk pâdişâhının kürsü yü pâ-y-i tabtudur. Şehr-i mezbûrdan aşâğı Tuna akınısından öte geçdiler.* şeklinde anlatılması üzerine Kâtib Çelebi *Musannif bu makâmda halt idüp berze-gûyluk eyledi. Adâvet-i dîniyenün muktezâsı bu makûle halt ve ekâzîb yazmasına bâ’is olmuşdur. Biz bu makûle terzîkâtım kabûl tarîkîyle yazmazuz kenârlarında redde işâret iderüz.* (Kâtib Çelebi, 1653: 306b) şeklinde sert bir dille Atlas yazarlarının bu noktada din düşmanlığı sebebiyle büyük hata ile boşboğazlık ettiğini söylemektedir. Ayrıca bu tür saçma sözleri kabul etmediğini, reddettiğini derkenarlarda da belirtir.

Yine Macaristan bahsinde Sincidunum ve Belgrad arasında Maksons isimli sahrada Hunyadi Janos ile II. Mehmed arasında 1456 yılında bir savaş olduğu ve II. Mehmed’in yenilgiye uğradığı belirtilmesine karşılık Kâtib Çelebi, Hunyadi’nin Varna’da II. Murad ile savaşan Macar komutanı olduğunu belirtir ancak hataya düşerek 1456 yılında bahsedilen savaşın vaki olmadığını vurgular (Kâtib Çelebi, 1653: 306b-307a). Fakat bazı kaynaklar 1456 yılında II. Mehmed’in Belgrad Kuşatması’ndan bahsetmektedir. Yazılanlara göre Fâtih Sultan Mehmed 860’ta (1456) kuşattığı Belgrad önünde şahsî kahramanlığına rağmen çekilmiştir. Bozgunu önlemek için savaş meydanına atılarak alnından yaralanmıştı (İnalçık, 2003b: 395-407). Uzunçarşılı’nın ayrıntılı olarak verdiği bilgiye göre ise Hunyadi Türk kuvvetlerinin dağınlığından istifade ederek Osmanlı karargâhına kadar hücumunu ilerletmişti. Bu saldırı esnasında padişaha bir zarar gelmemesi için karargâhı terk etmesi teklif edilmiş ise de Sultan Mehmed bu teklifi reddetmiş ve üzerine hücum eden üç düşmanı

---

yüz beş yüz atlu sâhibidür ve sancakların arasında en tûvângeri Modiniya hâkimidür ki cümle Mora’ya hükm ider. Beğlerbeği tarafından da’vet olındukça bin atlu gelür ve anlara yanından ulûfe virür dahi Bosna hâkimi sekiz yüz atlu ile olur. Tessalonika ya’nî Selanik hâkiminün beş yüz atlası vardır. Anların yüzünü müdâm yanında alıkor. Mâ’adâsı hizmete gönderür ve bu beğler beğünün eli altında yigirmi bin atlu vardır ki anlara tûmariyota dirler ki anun için ki mahsûlden ulûfe alurlar ve dahi altmış bin akıncı ya’nî akına ve muhâtaraya yalınlardır. Anlar tekâlîfden mu’âf olup ulûfesüz atlara hizmet iderler. Geçdükleri şehirler anlara zahîre virürler ve dahi vâfir mosellin²⁴ vardır. Anlardan gâhî altmış bin atlu ve niçe bin piyâde devşirilür. Türkün cümle ahvâlini nakl ü beyân bizüm vazîfemüz degüldür." (Kâtib Çelebi, 1653: 361b-363b).

²⁵ Söz konusu tören şu şekilde anlatılmaktadır: "Buşentavrus dimekle ma’rûf olan gemi ki her sene baş beğ ve dîvân u şehrin ekâbiri ana binüp deryânun Estivaryum seddleri binâ olındukça deryâ medhaline varup episkopos anda du’âlar itdükdün sonra Venedik beyi deryâya bir altun yüzük bıragup ana nikâh ider." (Kâtib Çelebi, 1653: 322b).

²⁶ Budapeşte 29 Ağustos 1526 tarihinde Mohaç Muharebesi neticesinde fethedilmiştir. Bkz. Emecen, 2005: 232-235. Belgrad ise 1521 yılında fethedilmiştir. Bkz. Djuric-Zamolo, 1992: 407-409.

bizzat elleriyle öldürmüştü. Bu sırada cesaretlenen askerler Macar kuvvetlerini karargâhtan çıkarmayı başarmışlar ancak Sultan Mehmed kalçasından yaralanmıştı. Bu seferde Macar kuvvetleri de fazlasıyla yıpranmış olmalarından dolayı savaştan çekilmiş, Osmanlı ordusu da başarısız olmuştu (Uzunçarşılı, I, 1995: 15-18). *Atlas Minor*'e istinaden *Levâmi'ü'n-Nûr*'da yazılan bu olaylara göre Macaristan coğrafyasında bulunan şehirlerden Sincidunum 1449, Valpo, Kuvinkuve Eklizya/ Beş Kilise 1543, Ziceta 1566, padişahların makamı ve türbe yeri olan İsturgoniyum/Alba Regalis (Ustolni Belgrad) 1543 yılında Türklerin eline geçmiştir (Kâtib Çelebi, 1653: 306b-307a).

Viyana bahsinde Türklerin bu şehri “Bec” diye adlandırdıklarından bahsedilir. Şehri çevreleyen surların sağlamlığı, açılan hendeklerin büyük ve bataklık oluşu, surlarında büyük kule ve tabyaların bulunması Türklerin geçişine mahal vermemiş olması adeta *Atlas* yazarları için övünç kaynağı olmuştur. Eserde aktarıldığı üzere 1520 tarihindeki Türk kuşatması şehrin şöhretini artırmakla kalmamış, büyük sabır ve yiğitlikle kuşatmaya karşı durmuşlardır ve 80 bin Türk bu kuşatmada şehit olmuştur (Kâtib Çelebi, 1653: 298b). Söz konusu kuşatma 26 Eylül 1529 tarihinde meydana gelen Viyana Kuşatması'dır. *Atlas Minor*'de bu tarih Romen rakamı ile 1529 olarak yazılmasına karşılık Kâtib Çelebi sehven 1520 olarak kaydetmiştir (Mercator-Hondius, 1634a: 464; Kâtib Çelebi, 1653: 298b) Diğer taraftan *Levâmi'ü'n-Nûr*'da belirtilenin aksine başarısız olan kuşatmadan 60 bin esirle dönülmüştür (Uzunçarşılı, II, 1995, 329-331; Jorga, 2, 2005: 345-346).

Osmanlı'da Ordu

Eserin Serviya (Sırbistan) ve Romanya kısmında 1438 tarihinde Türk Amurates (II. Murad)'in Semendire'yi fethederek burasını Budin Beylerbeyi'ne bağlı sancak tahsis ettiği zikredilir.²⁷ Konunun devamında Trakya bahsinde İstanbul'dan bahsedilmektedir. Kral Konstantinus ismine sahip olan şehir Türkler tarafından geniş şehir anlamında İstanpolda olarak adlandırılmaktadır. Bizans boynuzunda bina olunan Pera, Cenevizlerin eski bir kolonisidir ve Galata olarak anılmaktadır. İstanbul'da kimisi daha eski kimisi Roma'dan getirilmiş olan eski zamanlara ait yapılar bulunmaktadır. Justinyanus tarafından inşa ettirilen Ayasofya, Bizans Sarayı, Yılanlı Sütun, Tarih Sütunu (Arkadios Sütunu), Saint Luca Kilisesi, tersane, Yeni Kale?, Rodos Heykeli?, Hipodrom ve dikili taşlar zikredilerek 700 binden fazla nüfusu olduğu belirtilir.²⁸

Devamında Osmanlı Devleti'nde devşirme sistemi, ordu teşkilatı ve idari sistem özgün üslup ile şu şekilde geçmektedir:

Türk her dört senede bir kerre iki yüz âdem mikdârı Gırasıya'ya ve Valakiya'ya ve Bosniya'ya ve Anatoliya'ya ve âhar memâlikine perâkende ider ki Kiristiyanîlerin erkek evlâdını her evden öşr gibi devşireler. Bu âdemler devşirdükleri oğlancıkları İstanbul'a ve Galata'ya ve Edirne'ye götürürler ve beslemek için şehrlüye tevzi' iderler ve çehredâr olmayanları Burusa'ya ve Karaman'a götürüp dihkânlara virürler. Bunların cümlesine azam oğlan dirler ya'nî câhil ü sâde dil oğlancıklar ma'nâsına. Yedi yaşına vâsıl olduklarında güzel olup terbiye kabûl idenleri beş yüz kadar intihâb olup sarây dimekle ma'rûf İstanbul'un baş kasrına korlar ki anda yigirmi yaşını tekâmül idince okumağı ve silâh kullanmağı ta'lim iderler. Sonra anlardan sarây hüddâmı ve mansıb erbâbı intihâb iderler ve o birlerini canizeri²⁹ yayaları iderler ki anlar on iki bin kadar pâdişâhı muhafazada olurlar. Ol canirezi arasında mu'teber olanları isphahi oğlanı iderler ki anlar üç bin kadar pâdişâhun sağ tarafını ihâta iderler ki her biri dört yâ beş at kullanurlar ve dahi mezbûrlardan silikdara alınur. Bunlar dahi üç bin mikdârı olup anlar dahi o birleri gibi üç dört at kullanup pâdişâhun sol yanında yürirler. İspâh oğlanı ve silâhdârdan sonra ulûfeciler binerler. Beş bini sağ tarafında beş bin sol

²⁷ Kâtib Çelebi, *Levâmi'ü'n-Nûr*..., vr. 359a.

²⁸ “Sofiya eklizyası Custinyanus imparatorun binâsıdır ve Konstantinus'un kasrı yılân umûdî tevârîh umûdî (Avret bâzârındadır.) San Luka'nun eklizyası ve tersâne ve yeni kal'a ve kolossuz ya'nî tûcdan yapılmış bir büyük insân heykeli ve avret sarâyı ve Hipodromus ya'nî at meydânı ve obeliskuslar ya'nî at meydânında dikili taşlar ve iki ırmağı biri Kidrus ki hâlâ Makaleva dimekle ma'rûfdur ve biri Barbizes ki Kartarikon'dur ya'nî Kâğıd-hâne bu şehrin çevresi on üç mildür. Ahâlîsinün adedi yedi yüz binden ziyâdedür.” (Kâtib Çelebi, 1653: 360a).

²⁹ Burada Kâtib Çelebi derkenarda “Yeniçeri” ifadesiyle açıklama yapmaktadır (Kâtib Çelebi, 1653: 359b).

tarafında olur. Bunlar yâ yeniçeriden yâ mürted Kırısıyanîlerden alınur. Bunlardan sonra şaripiki ya'nî çerhacı fakr atlular Türk saltanatınınun sâyir ülkelerinden ve esnâf-ı muhtelifeden alınur ve anlar kendi rızâsıyla ücret için pâdişâhun hizmetine üşerler. Anlurun iki bin güzîdesi pâdişâha hizmet iderler ve pâdişâh önünce mızrâk götürür iki yüz müteferrika binerler ve bunlar ekser utekâ ve âzâdli kullardur ve otuz çavuslar ya'nî topuz götürüciler sultân önünce binerler. Bunlurun vazîfesi halkun hücumını def idüp pâdişâha yol açmakdur ve ana virilecek arz-ı hâlleri almakdur. Anlardan sonra piyâde solakiler altun yaldızlı münakkaş ok yay getirürler. Anlar ki iki yüzi pâdişâh önünce iki yüzi ardınca gidüp her yanınca dahi otuzar yürirler. Pâdişâhun atına yakîn yüz peykler yürir ve anlurun baldırları açık diz çâkeşî ile pâbücsüz yürirler. Sefer ü hazar zemânında anlari hizmete gönderürler. Mezbûrlar pâdişâhun askeri ve yanında her zemân mevcûdlardur. Ceng zemânında anlardan gayri azablar vardur ki bunlar bir piyâde tâyifedür ve dahi garîb oğlan ya'nî nâ-ma'lûm atlulardur. Âhar ülkelerde ve hükûmetlerde anlurun muhâfazası için âhar askerler vardur. Kırısıyanîlerün hükûmâtı sınırında on bin yeniçeriden (canitzeri) ziyâde vardur ve memâlikinün içerisinde altı bin kadar yanîcezri perâkende otururlar. Beğlerbeği yâhûd pâdişâhun birinün zabtında değüller pâdişâhun mahsûs askeri olup cümle tekâlîfden mu'âflardur ve dahi Türk ülkelerinin içerisinde on bin kadar yigitler onda bunda beslenürler. Sınırlarda ve serhadlerde olanlurun biri fevt oldukca anlardan birini alup yirine korlar. Mezbûr askerden gayri asâkir beğlerbeğilere tâbi'lerdür ve bu beğlerbeğiler vilâyâtun müdebbiridür ki anlar yedi kimsedür. Gırasiya Anatoliya Karamaniya Amasiya'yla Kapadosiya'nun Anakiyozula ve Mesopotamiya Ejibtus ya'nî Mısır bunlar mahallerinde beyân olunur ve pâdişâhun üç yâhûd dört müşâvir ashâbı vardur ki anlara vizîr başas yâhûd ale'l-ıtlâk basas dirler. Teyosanduzinus Türk âyinlerine müte'allik kitâbında hisâb ider ki Türkün mahsûl-i senevîsi altmış sekiz altun ölçegi ile elli sekiz bin altundur ve her ölçek yüz bin altundur (Kâtib Çelebi, 1653: 359b-360b).

Bu bilgiler *Atlas Minor* yazarları tarafından farklı kaynaklardan derlenerek sunulmuş olsa da Kâtib Çelebi'nin çoğu yerde yorumsuz bırakması, sadece birkaç kelimelik açıklamalarda bulunmuş olmasına karşılık yukarıda bahsi geçen Romanya konusunun sonuna düşmüş olduğu not ile verilen bilgilere ve bu bilgiler karşısında kendi tutumuna şu şekilde açıklık getirmektedir: *Tezyîl Kitâb-ı Atlas Minor'da zîker olunan umûr vech-i meşrûb üzre mastûr olmağla nakl ü tercüme olındı lâkin ahvâl-i asker-i İslâmiyyân'da yazduğı ekser gayri vâkı' ve zann u tahmîn ile yazılmış ana zâb şeklinde sözler olmağla redd ü tezyîfle tekayyüd olunmadı* (Kâtib Çelebi, 1653: 361a).

Yukarıdaki metinde geçen devşirme sistemi ile ilgili *Atlas* yazarlarının her 4 yılda bir devşirme yapıldığını ifade etmesine karşılık mevcut çalışmalarda duruma göre 3, 5 ve 7 yılda bir devşirme yapıldığı ortaya çıkmaktadır (Özdemir, 2003: 77; Özcan, 1994:254-257).³⁰ Nitekim Acemioğlanların devşirilmesi ve yetiştirilmesi usulünde yukarıda belirtildiği üzere çehre ve beden yapısı belirleyici rol oynamaktaydı. Görünüş olarak güzel ve dengeli olanlar saray için ayrılır, iri yapıllar Bostancı Ocağı'na, diğerleri de Türk ailelerin yanına verilir. Saray için ayrılanlar Edirne, Galata ve İbrahim Paşa Sarayı'nda eğitime tabi tutulurlar ve yetenekli olanları hizmet için saraya alınır. Acemi Ocağı'nda bulunan devşirme sayısı ise yukarıda da belirtildiği gibi ilk zamanlarda 400 iken daha sonra 500'e ulaşmıştı (İlgürel, 1988: 88). Burada zikredilen yeniçeri, sipahi, silahdar ve ulufeciyân gibi merkez askeri unsurları hakkında konum, görev ve sayı itibarıyla eserde doğru bilgilere ulaşılmış gözükmektedir.³¹ Yine *Levâmi'u'n-Nûr*'da sayıları toplam 10 bin olarak belirtilen ulûfeciyân-ı yemîn ve ulûfeciyân-ı yesârın, *Atlas*'ın yazıldığı dönemlerde hükümdarlık yapan III. Murad (1574-1595) devrinde iki üç katına ulaştığı ve dışardan alım yapıldığı belirtilmektedir. Diğer taraftan bu sayı 17. yüzyıl başlarında toplam 3500 civarındadır.³² Söz konusu dışardan alımlarda muhtedîlerin de bu sayıya dâhil edilmiş olabileceği *Atlas* bilgilerine istinaden ifade edilebilir. Osmanlı Devleti'nde beylerbeyiler hakkında yukarıda Rumeli, Anadolu, Karaman, Amasya,

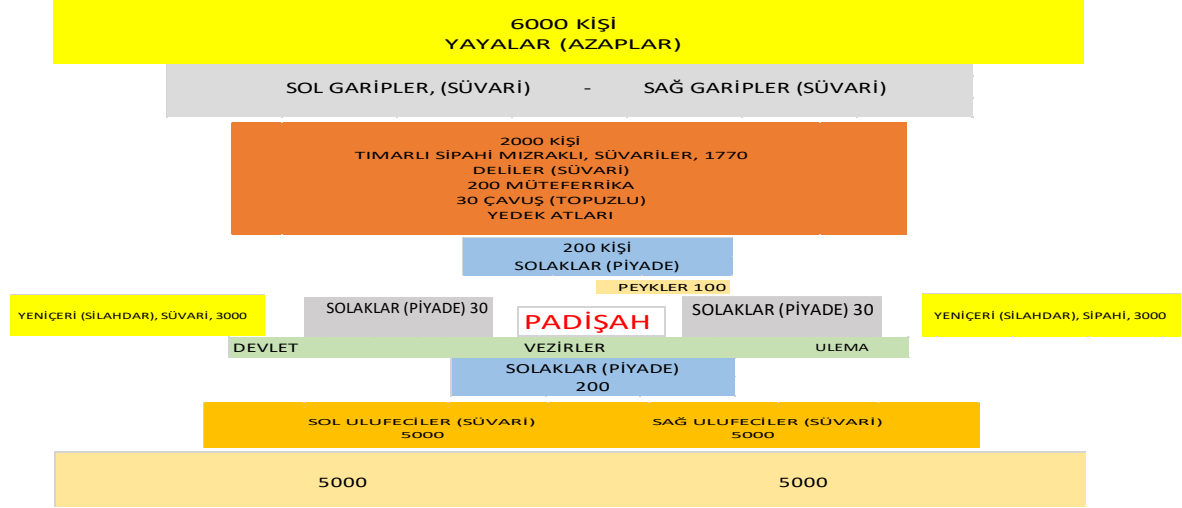
³⁰ Devşirme sistemi ile ilgili ayrıca bkz. (Lee, 2020).

³¹ Bilgiler sonraki kaynaklarda da benzer şekilde kaydedilmektedir. Sayılarla ilgili bkz. (Zinkeisen, 2011: 127-130).

³² Ulûfecilerle ilgili bkz. (Özcan, 2012: 126-127).

Kapadokya, Anakiyozula (Antiochia?) ve Mısır olarak zikredilen yedi eyalet ise önde gelen birimlerdir. Zira 1609 yılında Ayn Ali Efendi'nin vermiş olduğu listede 32 eyalet ismine yer verilmektedir (İnalçık, 1995: 548-550).

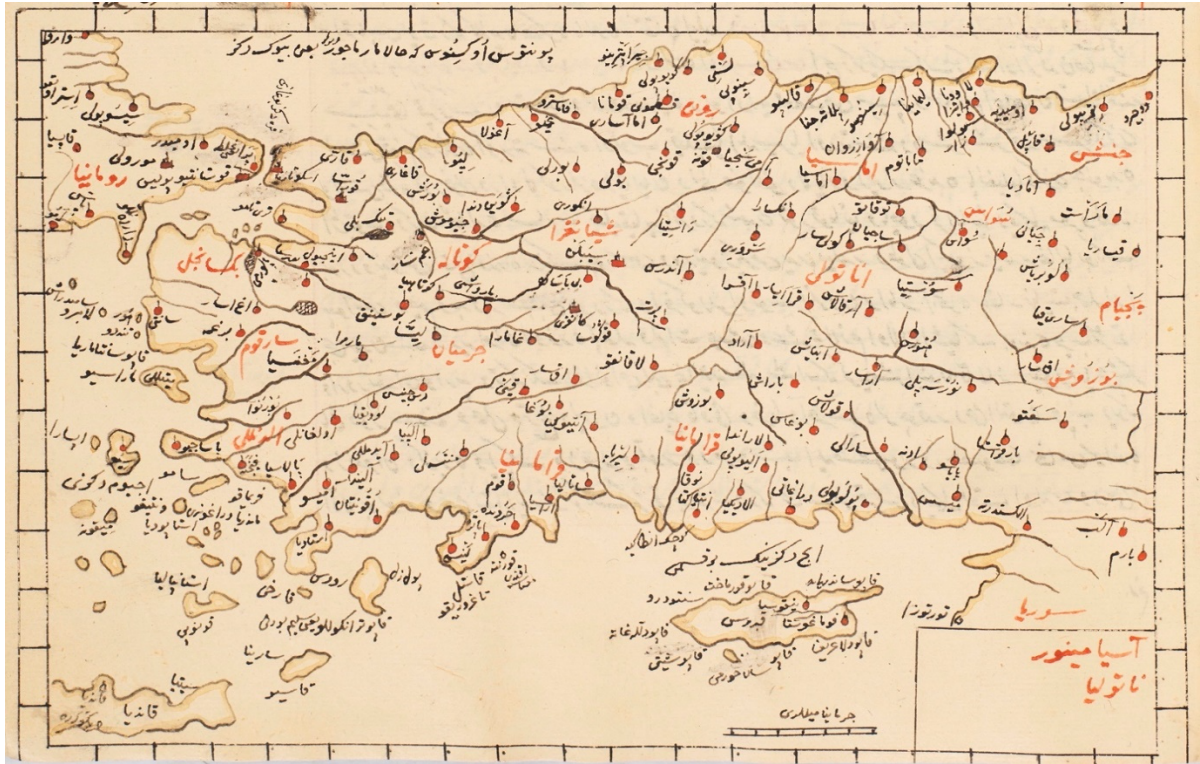
Tablo-I Atlas Minor/ Levâmi' u'n-Nûr'a göre Osmanlı Ordusu³³

Anadolu

Türk tarihi ve coğrafyası ile ilgili başka bir ayrıntılı bilgi eserin 141. faslında *Der-Beyân-ı Asiya Minor* başlığında yer almaktadır. Daha ziyade Anadolu'nun antik tarihi coğrafyası üzerine odaklanan anlatımda yer yer Türk tarihi ile bağlantı sağlanmaktadır.

Harita-II Aşya Minor Natolya Haritası Kâtib Çelebi, 1653: 391a.

³³ Tablo Dr. İlhami Daniş ile birlikte hazırlanmıştır. Teşekkürlerimi sunarım.

Eserde Anadolu anlatımı coğrafyanın isminin kökeni ile başlar, Türklerin Yunancada Doğu semti anlamına gelen "Natolya"yı kullandıkları belirtilir. Yine belirtildiği üzere 16. yüzyıl seyyah/yazarlarından Petrus Bellonius (Pierre Belon du Mans) ve diğer çağdaş yazarlar Büyük Türkiye ismini kullanmaktadırlar. Eserde konu bundan sonra antik kaynaklara dayanarak Anadolu'nun sınırlarına gelmektedir. Burada kullanılan yer adları 16. yüzyıl Anadolu'sundan ziyade, Roma dönemi isimlendirmelerine dayanmaktadır. Yer yer Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kullanılan isimlerin zikredilmesinin yanı sıra metinde satır aralarına Kâtib Çelebi'nin dönemin güncel adlarını yazarak açıklamalarda bulunması dikkat çeker. Ayrıca anlatımda tarihi coğrafyanın açıklanması, Anadolu'nun dağ, ırmak vs. coğrafi olarak detaylı şekilde tasviri ön plandadır (EK 6).

Yine görüleceği üzere Anadolu anlatımında coğrafi konumun, sınırların bahsinden sonra ikliminin elverişli olması ve bitki çeşitliliği övgüyle anlatılır. Daha sonra Anadolu'ya hükmeden devletler sıralanır ve nihayetinde Türklerin Anadolu'daki tahribatı Avrupa bakış açısıyla vurgulanır. Hatta hâlâ mevcudiyetini koruyan antik kentler ve Roma yapıları görmezden gelinerek geçmiş dönemlerden hiçbir eserin yerinde bırakılmadığı belirtilir. Bütün ülkenin padişahın tasarrufunda olduğu; beylerbeyi ve sancak beyleri vasıtasıyla şehirlerde yönetim sağlandığı doğru tespit olarak zikredilir. Daha sonra Anadolu'nun Herodot, Plinius, Homerus gibi yerleşimleri kaynaklar ışığında antik isimleriyle sıralanmaktadır. Yeri geldikçe Birusa/Beksancal (Beysancağı), Anguri gibi Osmanlı dönemi kullanımlar zikredilse de asıl açıklamalar satır aralarında Kâtib Çelebi tarafından eklenmiştir. Daha güneyde kalan Hama Kenti'nin Kilikya'nın başkenti olarak zikredilmesi üzerine yine Kâtib Çelebi'nin “Hama galattır” şeklinde derkenar düşmesi dikkat çeker. Zira cümlenin devamı Hama'nın Aziz Pavlus'un memleketi olan Tarsus olduğu belirtilir. Yine anlatımda Anadolu'nun ırmakları ve dağları antik bilgiler ışığında nakledilir. Ancak son bölümde kervansarayların çokluğundan bahsedilmesi dikkat çeker. Beylerbeyi ve sancak beyi gibi zengin ileri gelen kimselerin çeşitli hayır yapıları inşa ettirmesinin yaygın bir gelenek olduğu belirtilirken eksik bir çıkarımla bu hayır geleneği, miras bırakacak kimselerinin olmayışına bağlanır.

Tatarlar ve Kırım

Levâmi'ü'n-Nûr adlı eserde bu bölümlerden başka 42. fasılda *Taverika Kersonezuz* ve 144. fasılda *Tartariya yâbüd Bîyüek Hân'un Saltanatı* başlıklarında Tatarlarla birlikte Türk tarihine ve kültürüne dair bilgiler aktarılmaktadır. Taverika Kersonezuz/Kefe'nin Tatar vilayeti olduğu belirtilmektedir. Havası ılıman olan bölgenin tarımsal açıdan verimli olmasına karşılık küçük ve büyük baş sürülerden fazlaca kazanan halkın zirai üretim yapmaktan uzak oldukları belirtilir. Anlatıldığı üzere Türkler bu coğrafyada kuş, keçi, geyik, tavşan ve yaban domuzu avlamaktadırlar. 1475 tarihinde II. Mehmed'in Kefe ve kıyı bölgesini fethetmesi "*bölgenin güneyine musallat olup kendüye harac-güzâr eyledi*" şeklinde ifade edilir. Esere göre Don ile Dinyeper (Özi) Nehirleri arasında kalan bölgede konargöçer olarak dört asır önce yerleştikleri için Kırım Tatarı olarak anılmaktadırlar. Daha sonra Perekop'u (Ukrayna'da) merkez edinmelerinden ötürü de Perekop Tatarı şeklinde adlandırılmışlardır. Kırım Hanı'nın (Mengli Giray olsa gerek) kardeşleri ile olan mücadelesinde Türklerin desteği ile hâkimiyeti sağlamasına karşılık kendi vezirlerinin Türklerin rüşveti ile ayaklandığı ve 12 oğlu ile birlikte yaralandığı belirtilir. Bu olay sonrasında şimdiye dek hür olan Tatarların Osmanlı esiri olduğu padişah olmak yerine ancak beylerbeyi olmayı seçtikleri vurgulanmaktadır. Yine Kırım Tatarlarının hukuki ve sosyal ilişkilerine dair şu bilgiler verilmektedir: Hazret-i Muhammed şeriati üzere hükmederler. Han kan, hırsızlık ve toprakla ilgili davalara veziri ile birlikte bizzat hâkimlik yapar. Katı teşrifat kuralları yoktur. Sıradan kimseler, misafirler Han'ın huzuruna çıkıp arz-ı hal edebilirler. Kız çocukları küçük yaşlarda Arapça ve din eğitime yönlendirilirler. Ahlak eğitimi için yakın akrabalarına gönderilirler. Yetişkin çocuklar Han veya Sultan'a hizmet için gönderilir. Yine yetişmiş kız çocukları Türk ve Tatarla evlendirilir. Tatarlar kanun ve şeriata riayet ederler. Beylerini Tanrı gibi yüce tutarlar, onlara secde edip onlar için dua

ederler.³⁴ Müslüman kadınları evliya görüp onların vermiş oldukları hükümler konusunda asla şüphe etmezler. Müsrif olmadıkları gibi aralarında kuru kavga, çekişme, kin ve haset yoktur. Halk arasında silah taşımazlar. Sanayi ve zanaat konusunda zayıflardır. Çok az kimse ticaretle meşguldür. Aralarında bulunan zanaatkâr ve tüccarlar Hristiyanlardan veya Ermeni ve Çerkes esirlerdendir (Kâtib Çelebi, 1653: 109b).

Eserde anlatıldığı üzere geniş coğrafyaya atfedilen Tartariya/Tataristan kısmında coğrafyanın sınırları Doğu'da Çin, Güney'de Ganj ve Oksus (Ganj), Batı'da Kaspium (Hazar) Denizi, Polonya ve Moskova, Kuzey'de Buz Denizi sınırlarına kadar uzanan coğrafyayı içerisine almaktadır. İklimi çok tutarsızdır. Bazen çok şiddetli şimşekler insanları korkudan helak eder. Bazen şiddetli sıcak peşinden soğuk olup kar yağar. Fırtınalar şiddetlidir, atlar yürüyemez, atlı yıkılır, ağaçlar kökünden sökülür. Yazın yağın yağmurlarla buğday, pirinç gibi ürünler yetişir. İpek, zencefil, tarçın, biber, karanfil, ravent, şeker, misk ve çam sakızı bulunur. Odun az olmasından dolayı “dağlardan siyah kayalar kazıp odun yerine yakarlar”. Büyük küçükbaş sürüler, at ve domuz oldukça fazladır (Kâtib Çelebi, 1653: 395b-396a). Tatar padişahının on bin beyaz kısağı, yirmi bin avcısı vardır. Tatarlar 1202 yılında Hanchan/Cingiz tarafından bir sancak altında birleştirilmişlerdir. Öncesinde düzensiz ve kanunsuz olup sınırdaş kavimlerine vergi vererek itaat etmekteydiler. Cengiz, Çin'den Hazar'a kadar olan bölgede hızla saltanatı tesis etmiştir. Kendisinden sonra oğlu Yokohan ve sonrasında da Zimhan/Batuhan, Orta ve Doğu Avrupa'yı yağmalamış, Timur ise Mısır'a kadar bütün Asya'yı yağmalamıştır. I. Beyazıd'ı mağlup ederek onu zincirleyip kafes içerisinde gezdirmiştir. Timur'dan sonra Temirkizar, Mekmekzar, Armekzar ve Çaahmed devlete hükmetti (Kâtib Çelebi, 1653: 396a).

Devamında ayrıca Tatarlar ve “Ordelerin” (Orda) farklı halklar olduklarından bahsedilmekle birlikte 1246 yılında İslamiyet'i kabul ettiklerine dikkat çekilir. Yine domuz eti yemedikleri, kısırak sütü içtikleri ve temizliğe dikkat etmedikleri anlatımda ön plana çıkan diğer hususlardır.

Levâmi'ü'n-Nûr'da yukarıda geçen anlatımlar dışında eserin pek çok yerinde Türklerin isminin kısaca bahsi geçer. *Giderek ta'mîm olunup bu vilâyete Asiya Minor dâdiler ve Türkler ana Anatoliya dirler*³⁵; *Rağuzî ve Türk dilinde Poprovike dirler*³⁶; *Konstantinus'un isminden tesmiye olunmuşdur. Türkler ana İstanpolda dirler gıyâ ki vâsi' sebr demek ola* (Kâtib Çelebi, 1653: 359b); *Türkler ise Roma mezhebinde olanlara Firenk ve Yunan ve Kirakus mezhebinde olana Rûm dirler* (Kâtib Çelebi, 1653: 15a); Örneklerinde de görüldüğü gibi Türkler arasındaki kullanılan isimlendirmeler yine Kâtib Çelebi tarafından kimi zaman tashih edilerek kimi zaman da yorumsuz olarak verilmiştir.

Ayrıca Abraham Ortelius'un *Theatrum Orbis Terrarum* (Ortelius, 1570) adlı eserinden *Levâmi'ü'n-Nûr*'a dâhil edilen haritacılar kısmında Filorivanus tarafından Türkiye haritasının ve Yoannes Haselberciyus tarafından İstanbul'dan Avusturya'ya kadar Osmanlı hâkimiyetinde olan coğrafyanın haritasına “Türk Seferi” nitelendirmesi yapılır (Kâtib Çelebi, 1653: 425a-426a).

Sonuç

Mercator'un Atlas Minor adlı eserinde antik çağ kaynaklarından itibaren çoğunluğu Avrupa kaynaklarına dayalı bilgiler üzerinden yapılan değerlendirmelerle Türk tarihinin farklı dönemlerine dair bilgiler kaydedilmiştir. Mevcut bilgiler tarihi, coğrafi, siyasi ve kültürel nitelikte olup bütünüyle kabul gören kaynaklarca teyit edilmiş malumatlar değildir. Atlas yazarlarının Türk tarihine özellikle

³⁴ Türk-İslam gelenekleri çerçevesinde açıklanması gereken bazı noktalarda dış çerçeveden izaha çalışan Mercator'un abartılı değerlendirmeleri dikkat çekmektedir.

³⁵ Kâtib Çelebi sayfanın sağ tarafında şu derkenarla açıklama yapmaktadır: “Natoliya Yunan dilince şarkdur.” (Kâtib Çelebi, 1653: 22a).

³⁶ İlgili yerde Kâtib Çelebi sayfanın üst kenarına “Dubrovenedik olmak gerek” şeklinde düşmüş olduğu derkenar ile ismin doğru kullanımını vermektedir (Kâtib Çelebi, 1653: 357b).

Osmanlı Devleti'ne dair bilgilerinde doğru tespitlerinin yanı sıra taraflı tutum içeren anlatımları ve hatalı bilgi aktarımları ile birlikte Türk medeniyeti üzerine nadiren de olsa övgü sözcükleri bulmak mümkündür. Genel itibarıyla eserde Mercator özelinde Osmanlı ve Türk tarihi ile ilgili Avrupalı bakış açısı ve algısı söz konusudur.

Kâtib Çelebi, çalışmalarında kaynak olarak kullanmak üzere şerh/tercüme ettiği *Mercator-Hondius Atlası*'nın bilgilerinin olduğu gibi aktarmış olmakla birlikte bazı kısımlarda birkaç kelimeyle de olsa mütalaa suretiyle açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca bilgilerin doğru olmadığını tespit ettiği kısımlarda derkenarlarda yapmış olduğu küçük açıklamalarla bilgi yanlışlığına dikkat çekmekte, yer yer kendince doğru olan bilgiyi ilave etmektedir. Dahası *Atlas* yazarlarının bazı yanlış tutumlarında kaleminin ağırlığıyla onlara eleştiride bulunmaktan çekinmemiştir. Diğer taraftan özellikle Osmanlı Devleti bahsinde parçası olduğu Osmanlı medeniyetine dair terminolojik kullanımları, özel isimleri de Latince kullanımıyla müdahale etmeden aktarması da manidardır. Yine aynı bölümde kaydedilen bazı bilgiler üzerine herhangi bir yorumda bulunmadığı görülmüştür. Osmanlı sultanlarına yapılan birtakım olumsuz sıfatlandırmalarda ve kardeş katli kısmının anlatıldığı yerlerde herhangi bir açıklama veya düzeltmeye gitmemiş olması da soru işaretleri uyandırmaktadır.

Levâmi'u'n-Nûr'da dolayısıyla *Atlas Minor*'de bulunan bilgiler Türk tarihine Avrupa penceresinden bakışın bir boyutunu gözler önüne sermektedir. Türk akınlarnın yankısı, Türk seferlerinin ve fetihlerinin Avrupa coğrafyasında olumlu olumsuz etkileri dile getirilmektedir. Eser, Türk medeniyetinin, ticaretinin Avrupa'da yayılmasının seyrini görmeye ve fetihler nedeniyle yerleşim birimlerinin adlarındaki değişimlerin tespitine imkân tanımaktadır. Bu bağlamda Kâtib Çelebi *Levâmi'u'n-Nûr* adlı eseriyle 16. yüzyılda Avrupalıların Türklere bakışını ve Türklerin imajını da Osmanlı dünyasına aktarmıştır. Avrupa ile ilgili kısıtlı bilgilerin bulunduğu bir çağda Osmanlı dünyasına Avrupa'yı ve Avrupalı bakışını aktarmıştır. Fetihlerin büyük kısmının Avrupa coğrafyası yönünde olmasından dolayı Avrupalı bilginlerin Osmanlıları/Türkleri öteki olarak görmesi olağandır. Hal böyle olunca da Türkler ve Türk tarihi ve kültürü hakkında yazılanların rengi değişmiştir. Bunun yanında *Mercator Atlası*'ndaki bazı bilgi yanlışlıklarının *Levâmi'u'n-Nûr* eseriyle ortaya çıkarıldığı da söylenebilir.

Kaynakça

AK, Mahmut (1993). “Coğrafya (Osmanlılar Dönemi)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, , ss. 62-66, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

AK, Mahmut (2004). “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II(4): 163-211.

AKMAN, Mehmet (1997). *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

BAŞAR, Fahameddin (1995). “Fetret Devri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, ss. 480- 482, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BAŞAR, Fahameddin (2006a). “Mûsâ Çelebi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 216-217, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BAŞAR, Fahameddin (2006b). “Mustafa Çelebi, Düzme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 292-293, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BİLGE, Mustafa L., (1995). “Fas”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, ss. 190-192, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BOŽIĆ, Mate (2017). “Bitka kod Siska 1593 godine”, *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti*, 1(1): 177-192.

ÜSTÜNER, Ahmet (2021). “Kâtib Çelebi Kalemîyle Mercator Atlası'nda Osmanlı Devleti ve Türkler”, *Mavi Atlas*, 9(1): 1-27

ÇAKIR, İbrahim Etem (2013). “Fatih Dönemi Teşkilat Kanunnamesi: Kanunnâme-i Âli Osman ve Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli”, 1. *Uluslararası Hünkâra Vefâ Sempozyumu, Bildiriler, 1-3 Mayıs*, ss. 193-209, Kocaeli: Gebze Belediyesi Yayınları.

DANIŞ, İlhami (2019). “Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(33): 9-40.

DJURIC-ZAMOLO, Divna (1992). “Belgrad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, ss. 407-409, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EMECEN, Feridun (2003). “Mehmed III”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, ss. 407- 413, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EMECEN, Feridun (2005). “Mohaç Muharebesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, ss. 232-235, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

GÜLHAN, Muhammet (2020). “Yeni Belgelerin Işığında Telli Hasan Paşa'nın Osmanlı-Habsburg Sınırındaki Faaliyetleri (1591-1593)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (2): ss. 1254-1289.

İLGÜREL, Mücteba (1988). “Acemi Oğlanı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, ss. 88, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil (1995). “Eyalet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, ss. 548-550, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil (2003a). “Mehmed I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, ss. 391-394, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil (2003b). “Mehmed II”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, ss. 395-407, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Murad (2006). “Murad I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 156-164, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil (2008). “Rumeli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, ss. 232-235, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil (2010). *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

JORGA, Nicolae (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 2, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kâtib Çelebi (1653). *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye: 2998.

Kâtib Çelebi, *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi: 2042.

Kâtib Çelebi, *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa: 178.

Kâtib Çelebi, *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar: 6610.

Kâtib Çelebi, *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar: 123.

ÜSTÜNER, Ahmet (2021). “Kâtib Çelebi Kalemîyle Mercator Atlası'nda Osmanlı Devleti ve Türkler”, *Mavi Atlas*, 9(1): 1-27

Kâtib Çelebi, *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar: 2350.

Kâtib Çelebi (1648). *Cibannüma I*, National Bibliothek Vien, Mixt: 389.

Kâtib Çelebi (1654). *Cibannüma II*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan: 1624.

KENANOĞLU, M. Macit (2006). “Mülk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 540-542, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

LEE, Younghee (2020), Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi (Fatih Dönemi'nde Vezir-i Azamlar ve Zağanos Paşa), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

MERCATOR, Gerardus - Jodocus HONDIUS (1609). *Atlas Minor Gerardi Mercatoris à I. Hondio Plurimis aeneis Tabulis Auctus Et Illustratus*, Amsterdam.

MERCATOR, Gerardus - Jodocus HONDIUS (1621). *Atlas Minor Gerardi Mercatoris à I. Hondio Plurimis aeneis Tabulis Auctus Et Illustratus*, Amsterdam.

MERCATOR, Gerardus - Jodocus HONDIUS (1634a). *Atlas Minor Gerardi Mercatoris à I. Hondio Plurimis aeneis Tabulis Auctus Et Illustratus*, Amsterdam.

MERCATOR, Gerardus - Jodocus HONDIUS (1634b). *Atlas Minor Gerardi Mercatoris à I. Hondio Plurimis aeneis Tabulis Auctus Et Illustratus*, Amsterdam Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Zbiorów Kartograficznych, D. 287/17, 22-V-50.

MOACANIN, Nenad (2009). “Siska”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, ss. 274, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ORTELIUS, Abraham (1570). *Theatrum Orbis Terrarum*, Amsterdam.

ÖZCAN, Abdülkadir (1994). “Devşirme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, ss. 254-257, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZCAN, Abdülkadir (1995). “Fatih Devri ve Kanunlaştırma Hareketleri”, *İstanbul Armağanı 1, Fetih ve Fatih*, ss. 153-160, İstanbul: İBB Kültür Daire Başkanlığı Yayınları.

ÖZCAN, Abdülkadir (2002). “Kul”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, ss. 348-350, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZCAN, Abdülkadir (2012). “Ulûfeciyân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, ss. 126-127, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZDEMİR, Serdar (2003). Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

PACHYMERES, Georges (2009). *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul: İlgî Kültür Yayıncılık.

PAPP, Sandor (2013). “Yanıkkale”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, ss. 315-316, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

RICAUT, Paul (2004). *Türklerin Siyasi Düsturları*, Ankara: Elips Yayınları.

SARICAOĞLU, Fikret (2002). “Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri” *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, (Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı), 37: 297-319.

ÜSTÜNER, Ahmet (2021). “Kâtib Çelebi Kalemîyle Mercator Atlası'nda Osmanlı Devleti ve Türkler”, *Mavi Atlas*, 9(1): 1-27

ŞAHİN, Cemile (2012). “Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6): 434-461.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi*, Cilt I-II-III/I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÜSTÜNER, Ahmet (2017). *Levami'ü'n-Nûr (Metin-Değerlendirme)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÜSTÜNER, Ahmet (2019). “Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(33): ss. 41-104.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 3, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

(URL 1, 2021).

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ef/Relief_of_the_battle_of_Sisak_-_Unknown_-_Google_Cultural_Institute.jpg (26/02/2021).

(URL 2, 2021). <https://polona.pl/item/atlas-minor-gerardi-mercatoris-a-i-hondio-plurimis-aeneis-tabulis-auctus-atque,MTA0MTQzNzky/6/#info:metadata> (27/02/2021).

ÜSTÜNER, Ahmet (2021). “Kâtib Çelebi Kalemîyle Mercator Atlası'nda Osmanlı Devleti ve Türkler”, *Mavi Atlas*, 9(1): 1-27

Ekler:

Ek 1: Mercator Atlası'nda Türk İmparatorluğu Haritası Mercator-Hondius, 1609: 597.

(URL 2, 2021) <https://polona.pl/item/atlas-minor-gerardi-mercatoris-a-i-hondio-plurimis-aeneis-tabulis-auctus-atque,MTA0MTQzNzky/6/#info:metadata> (27/02/2021).

Ek 2: Mercator Atlası'nda Anadolu Haritası Mercator-Hondius, 1634b: 362-363.

Ek 5: *Levâmi'ü'n-Nûr* Tursikum İmperyum Bölümü Transkripsiyonu

(Kâtib Çelebi, 1653: 386a, 387b).

Pes Türk saltanatının ibtidâsı böyle olduğunu yazarlar. Anların evvelki pâdişâhı Ottomanus Büyük Hân'un askerinden bir Tatar beğdi. Cerî yü kavî meşhûr bir kimesne idi. Bu ba'zı mezâlîmi bahâne idinüp Tattardan çekildi ve Kapadosiya'da ba'zı dağları ve küçücek yirleri iskân eyledi. İbtidâ anunla bile kırk atlı var idi. Sonra doyumluk ümîdi için ve hâkim havfinden kaçup niçe kimseler ana ilhâk olındılar ve bunların imdâdı ile evvelden hafıyye eylediği kasda âşikâre mübâşeret itdi ve gâyetle mâl-dâr vilâyet olan Kapadosiya'yı ve Pontus ve Bitinya ve Panfiliya ve Kılıkiya'yı aldı ve bu ahvâl takriben bin üç yüz senesinde vâkı' oldu. Otmanus vefât idüp oğlu Orhanes yirine geçdi ve bu babasından ahz eylediği saltanatı hıfz eyledi lâkin saltanatun kuvveti ve mâlını artırdı. Husûsan Kırısıyanîler fitnelerinden fırsat buldı. Ol ecden Misiya ve Likaoniya ve Firiciya ve Karyay'ı teshîr eyledi ve Nikiya'yı muhâsara ve feth itdi ve saltanatını Helles Pontus'a dek uzatdı. O zemândan Paliyoloji ile Katakokenus biri birine zıd düşüp muhârebe iderlerdi. Orhanes Avrupa'ya geçmek maslahatı için Katakokenus'a (Kostantiniyye pâdişâhidur.)³⁷ imdâd arz eyledi. Katakokenus kabûl idüp Orhanes askeri boğazdan Avrupa'ya geçdi ve Avrupa'nun tahrîbine kendi a'kâbına yol açdı. Ömrünün âhîrinde Tatar ile döğüşüp düşdi ve saltanatının müddeti otuz bir sene oldu ve bunun oğlu Amurates yirine geçdi. Gâyetle hîlekar ve iki yürekli kimesne idi. Aklun kuvveti ve zahmetine tahammül ve hurûbda mahâreti cihetinden kendi pîşrevlerinden ecdâdından kalır değül idi ve yukarda zikr olunan Gireklerin fitnelerini gâh ana ve gâh buna imdâd idüp artırdı. Âkıbet Girekler cengden yorgun u kuvvetsüz olduklarından Ceneviz gemilerini icâre ile alup Helles Pontus boğazını geçüp Asiya'dan Tirasia'ya geçdi ve bin üç yüz altmış üç senesinde Kersonesus'da binâ olunan Kalipolis şehrini aldı ve az zemân içinde Tirasia'nun ekseri ol şehr ardınca gitdi ve sonra Mizia'yı ve Bessi ve Tiribali mağlûb kıldı. Akıbet Edreno Polis'i feth idüp Serviya ve Bulgariya'ya kâsd eyledi lâkin Serviya Despotesi Lazadus'un bir çırâğı anı hancer ile urup öldürdi. Bunun evlâdı Süleymanus ve Bayazitis'dür. Bayazitis kendi karındaşını katl idüp cülûs eyledi ve cümle Tirasia'yı almağa kâsd eyledi. Akli şedîd ü büyük umûra tâlib bir kimesne idi. (Hurûba) mübâşeretde cerî kâsdını icrâda ve tedbîrde himmetlü ve zahmete tahammülde hamûl ve olacak ahvâli fehmdede ve karşı koyup hasm def itmede mâhir idi. Pes cümle Tirasia'ya gâlib olup alduktan sonra Kostantiniyye'yi kâsd itmişidi lâkin evvelâ Tesaliya'yı Makadoniya'yı Kuvides ve Atika'yı feth itmek evlâ gördi. Hâlâ Servi demekle ma'rûf olan Mizia'yı ve Bosnalı demekle ma'rûf olan İylliris'i ve Bulgarî demekle ma'rûf olan Tiriballi'nün ekserini feth eyledi ve Bulgariya beğini öldürdi ve Kostantina'yı sekiz sene mikdârı muhâsara itmişidi lâkin imparator cem' eylediği Hungarîlerin ve Gallîlerin askeri üzerine gelmekle muhâsarayı biragup Nikopolis'e dek onların karşısına gitdi ve bunlar ile muhârebe idüp gâlib oldu ve Gallîlerin serhenglerinin ekserini katl ü giriftâr eyledi. Bâyezid bu galebeden yüreklenüp tekrâr Kostantiniyye'ye gidüp iki sene muhâsara eyledi ve Tatarların büyük hânı olan Tamerlanes gelmeyeydi şehri almışidi lâkin Timurlanes cümle Asiya'yı demir ü âteş ile gâret ü tahrîb idüp cümle vilâyete gâlib olurdu ve Bâyezid bunun havfinden muhâsaradan ferâğat idüp Galatiya ve Bitinya sınırlarında ana karşı gitdi. İki asker mukâbil olup şedîd ceng itdiler ve mümtedd olup giceye kaldı. Sonra Bâyezid mağlûb u giriftâr oldu. Timurlanes altun zencîrlerle anı bağlayup bir kafes içine koyup Asiya'da gezdirdi ve âkıbet Asiya'da âzad olup ârından biraz zemândan sonra vefât eyledi. Müddeti saltanatını on üç yıl altı aydur. Andan dört oğlu kaldı Kalapinus (ya'nî Çelebi) Movizes ya'nî Mûsâ Mehemedus Mustafâ. Kalapinus çokluk yaşamayup tûz öldi. Orhanes nâmına bir oğlu kalmış idi. Ammîsi Movizes anı katl eyledi ve Movizes kendi dahi sonra kardaşı Mehemed emriyle katl olındı ve bu Mehemed Valakiya'yı ve cümle Makadoniya'yı feth idüp Türk alâyimini Yoniyum denizine dek götürdi ve taht-gâhını Edirne'ye nakl eyledi ve on yedi sene hükm itdükden sonra bin dört yüz

³⁷ Burada ve ilerleyen kısımlarda parantez içerisinde verilen açıklamalar Kâtib Çelebi'nin satır arası notlarıdır.

yigirmi iki târîhinde vefât itdi. Sonra İkinci Amurat pâdişâh oldu ve Ceneviz imdâdı ile Tırasıya'ya geçüp Girekden imdâd alan ammîsi Mustafâ'yı cengde mağlûb kıldı ve ol zemânda Venedik elinde olan Tesalonika şehrini tahrîb eyledi. Kubrus Epirus ve Etoliya'yı teshîr eyledi.³⁸ Serviya Despotası³⁹ Corciyus'un dostlığı kendi umûrını pekişdürmeğe ve Nasârânun umûrını tezyîf itmeğe gâyet muvâfık olduğunu fehm eylemekle her vechle ana dost olmağa çalışdı ve anun kızını tezevvüc itdi. Bunun imdâdı ile Belgrâd muhâsarasına mübâşeret itdi lâkin beceremeyüp yedi bin Türk kadar muhâsarada düşdi. Bundan sonra İkinci Mehemmed pâdişâh oldu ve kendi karındaşının katli ile zulmini isbât idüp bin dört yüz elli üç senesinde Konstantiniya[yı] aldı ve iki seneden sonra Belgrâd'a teveccüh eyledi lâkin askerinden çok kimse düşüp kendi dahi yaralanup nâçâr ferâgat eyledi. Sonra Bulgarıya'yı aldı ve cümle Raskıya'yla Dalmasiya ve Kurvasiya'yı aldı ve dahi Tırapzon'a musallat oldu. Mitile ile Ejeyum denizinin bir kac adalarına müstevlî oldu. Obeya'yı ya'nî Ağriboz'ı feth eyledi ve hâlâ Kafa (Kefe) dimekle ma'rûf olan Teyodoziya nâm şehr ki Cenevizün idi musallat olup otuz iki sene hükm eyledi. Andan sonra İkinci Bâyezid pâdişâh olup Venedik ile ceng eyledi. Nopaktum ve Metona ve Tırakiyum nâm şehirleri anlar elinden kopardı ve cümle Dalmasiya'yı gâret itdükden sonra âkıbet zehrden öldi. Bunun oğlu Selimus saltanatı gücle aldı ve bu Mısır'un en metîn şehri olan El-Kayir'i (Kahire) feth idüp sultânın katli itdi. Aleksenderiya ile cümle Mısır'ı kendi saltanatına ilhâk eyledi ve dahi Dimeşk'i feth itdi. Bunun vefâtından sonra oğlu Süleymânus yirine geçdi ve Hungariya'nun dîde-gâhını ve belki cümle Kırısıyanîlerün muhâfaza kal'ası olan Belgrâd'ı feth itdi dahi Rodos'ı aldı. İstergoniyum ve Buda ve âhar şehirleri aldı. Avustıriya'nun Viyennası'nı muhâsara eyledi ve âkıbet Zicetum muhâsarasında emâretinin kırk yedi senesinde vefât eyledi. İkinci Selim anun yirine geçdi ve sekiz yıla dek Maksimilyanus ile barışdı. Kubrus'ı Venedik elinden aldı. Tunus (Tunetum) ve Goleta'yı aldı. Bin beş yüz yetmiş beş târîhinde vefât itdi ve sonra Amurat pâdişâh oldu ve bundan sonra Üçüncü Mehemmed pâdişâh oldu on sekiz karındaşını katle saltanata mübâşeret eyledi. Bu memâlikde dört gâyetle mâl-dâr şehr vardır. Konstantinopolis El-Kayrus (Kahire) Alepum (Halep) ve Tavrizum (Tebriz). Konstantinopolis selefde Bizansiyum idi ve Tırasıya'da zikr olındı. Alepum Sıriya'nun en büyük şehri bir gâyetle meşhûr benderdür. Asiya'nun meta'ları her taraftan ana merkez-vâr akarlar. Tavriziyum yâhûd Tavriz selefde Furs saltanatının bir gâyetle vâsi'sehri idi ve bizüm asrımızda bunların elinden alındı. El-Kayrum yâhûd Kayrum Afrika'nun cümle şehirlerinin baş şehridür. Zîrâ her ne kadar şehirler var ise andan çok aşağıdır.

Âsâr Türkler büyük meskitaları (mescid) ve karbarsara (karbâne sarây) yâhûd misâfir-hâneler hammâmlar su yolları köprüleri tarîk-i âmm ve âhar âmm-ı âsâr binâsına mâyillerdür. Bu makûle nesnelere Türkler katında mükellef ü mu'teberdür ve Konstantina şehrinde olan Ayasofıya'nun binâsı cümlesinden güzeldür ve Belloniyus tahrîri üzre hâlâ bâkîdür. Bunun binâsı Roma'nun Panteyon nâm ma'bedine gâlibdür. Türkün sarây-ı sultânîsi ve vâfir âsâr-ı kadîmeyi li eclî'l-ihtisâr terk eyledük. Ottomânîlerün hükûmeti despotikumdur ya'nî kendi memleketinin mâlikidür temlik eyâleti yokdur. Zîrâ Türklerin pâdişâhı kendi hükûmetinde mevcûd olan cümle eşyanın bir mertebe mâlikidür ki ahâlîsi kendilerine zîr-i dest degül lâkin kul dirler ve hîc bir kimse sâkin olduğu evün ve ekdiği tarlanun belki kendi nefsinün sâhibi degüldür meğer Konstantina şehrinde bir kac ocaklar var İkinci Mehemmed anları mu'âf eyledi.

³⁸ Burada Kâtib Çelebi 1570-71 yıllarına tekabül eden Kıbrıs Adası'nın fethine “Kıbrıs'ı ol almamışdur galatdur” derkenarıyla açıklık getirmektedir.

³⁹ Burada Kâtib Çelebi “Despota beğ ma'nâsınadır” şeklinde açıklama yapmaktadır.

**Ek 6: *Levâmi' u'n-Nûr* Asiya Minor/Natolya Bölümü Transkripsiyonu
(Kâtib Çelebi, 1653: 389b, 391b).**

Ya'nî Küçük Asiya ki hâlâ Natoliya'dur.⁴⁰ Büyük Asiya'dan fark için buna Küçük Asiya didiler zirâ Romanîler bunu feth idüp vilâyet tarzına koduklarında muttasıl karanun ismiyle tesmiye eylediler. Şimdi Türkler katında Natoliya yâhûd Natoli demekle meşhûrdur gûyâ ki semt-i şarkî demek ola ve bu lafz-ı Anatoliya şark ma'nâsına gelen Yunanun bir lafzıdır. Neteki Betrus Belloniyus kendi seyâhatlerinin naklinde beyân ider ve gâhî müte'ahhir musannifler buna Büyük Türkiya dirler ve bizümkiler ana Yeni Türkiya dirler ve Mariyus Nicer nakl ider ki Acemler ana Rum dirler ya'nî ol kısım ki şimâl semtinde Bitinya ve Galelsiya ve Kapadokıya'yı ihâta ider ve ol kısım-ı cenûbî ki anda Likiya ve Kilikya ve Panfiliya olur. Kotomaniliya (Osmanlıluk ma'nâsına)⁴¹ demekle ma'rûfdur. Bunun hudûdî şarkda Afrates cenûbda şarkda Mediterraniyum denizi garbda Ejeyum denizi yâhûd Gırasıya'nun Arkipelagus'⁴² ya'nî baş denizi ve şimâlde Pontuz Oksinus yâhûd Kara Deniz'ün (Marinikarum) kenârıdır. Pes Oksinyum ve Kilikiyum (Silisiya denizi) ve Panfiliyum deryâları arasında mümtedd olan cümle kersonezusı ihâta ider ve anun arzı Piliniyus nakli üzre takriben iki yüz mildür ya'nî İssikum körfezinden ki şimdi Golfo de Layazzo demekle ma'rûfdur ve Amaniya (Demir Kapu) kapusından Kara Deniz kenârında binâ olınan Tırabzon'a dekdür ve bu kavle mezbûr Herodotus ile müttfikdür. Zirâ dir ki Küçük Asiya'nun istimusı altı menzil mesâfedür. Bu vilâyet hevânun hûbluğundan ve toprağın münbitliğinden ötüri bir vilâyetden kalmaz ve Siçeron bu kelimât ile bu husûsa şehâdet ider. Âhar vilâyâtun cizyeleri şol mertebedür ki vilâyâtun muhâfazasına ancak kifâyet ider lâkin Asiya şol kadar münbit ü mâl-dârdur ki tarlalarının hasâbetinden ve envâ'-ı mîvelerün kesretinden ve otlaklarının vüs'atinden ve andan âhar vilâyâta giden sâyir umûrun vefretinden ötüri şübhesüz sâyir vilâyâta gâlibdür. İmdi ma'lûm oldu ki selefde münbit tarlalar ve vâsi' otlaklar ve altun revân ırmaklar ile gâyet mâldar idi ve dahi sa'âdetle geçinmeğe lâzım olan eşyanun biri anda eksük değüldür. Âhar vilâyâtun mâlına tama' itmez. Kendi rızıkına kanâ'at ider me'a zâlik bir noksânı ve musîbeti vardır. Bunda olan zelzeleler ve şehirlerün yire geçmeleri sâyir ekâlîmde ol kadar yokdur ve Piliniyus ikinci kitâbında nakl ider ki Tiberiyus Kaysar'un emâretinde Asiya'nun on iki şehri bir gicede yıkılmışdur.

Hükûmet bu Asiya'da selefde azîm saltanat var idi. Tıroyanîlerün ve Kırozus'un ve Mitridatis'ün ve Antiyohus'un ve Baflagonus'un ve Galatelerün ve Kapadosesun ve âhar tavâyifün saltanatları gibi ibtidâ Furs pâdişâhı Kirus ana müstevlî oldu sonra Makadonesler anı aldılar ve Aleksender'ün serhengleri Siriya ve Mısır ve Babiloniya'yı mâ-beynlerinde taksîm eylediler. Sonra Romanîler anı soydılar ve akıbet Türkler tahrîb idüp vîrân kıldılar ve bir mertebe berbâd itdiler ki hâlâ anda zıkr olıncak bir nesne yokdur ve cümlesi Türk pâdişâhının taht-ı tasarufındadır. Bunda asîl ü neseb sâhibi kadîm beğler olmayup cümlesi berâber pâdişâh yanında kul makâmındadır ve pâdişâh tarafından beğler beğiler ve sancaklar muhtelif ülkelere dikilüp hükm iderler. Pes Anatoliya'nun ülkeleri bunlardır. Pontus Bitinya hâss-ı Asiya Likıya Galatiya ve Danfiliya Kapadokıya Kilikya Küçük Arminiya. Selefde Sagorus ırmağı Pontus ile Bitinya arasında akup bunları biri biri arasından tefrîk iderdi ve sonra ikisi bir vilâyet yirine vaz' oldılar ki şimdi ana Bursiya yâhûd Beksancal dirler. Selefde Mitridatis'ün saltanatı idi anun en meşhûr şehirleri bunlardır. Kalkadon (Üsküdar) ve

⁴⁰ Burada Kâtib Çelebi “Anatolus şark ma'nâsındadır. Natoliya tulû' itmek şark tarafına bu ismle tesmiye olındı. Lafz-ı Yunanıdır.” şeklinde konu üzerine mütalaada bulunmaktadır.

⁴¹ Kâtib Çelebi kelimeyi bu şekilde açıklamaktadır.

⁴² Yine Kâtib Çelebi “Ak Deniz'ün adalar arasına Arkipel dirler” şeklinde derkenarda açıklamaktadır.

Nikomediya ve Serazus ve Birusiya ki Olympus demekle meşhûr dağın yanındadır ve Konstantina alınmazdan evvel Türk pâdişâlarının taht-gâhı idi ve dahi Nikeya ve Kara Deniz'ün Herakleya'sı emmâ Hâs-ı Asiya hâlâ Sabrum yâhûd Sarkum demekle ma'rûfdur. Şarkda Galatiya şimâlde Pontus ve Bitinya ile mahdûddur. Mâ'adâsı deryânun sâhilidür ve Firiciya'yı ve Lidiya'yı ve iki Misiya'yı ve Kariya'yı ve Eyolis ve Yoniya ve Doris'i ihâta ider ve Firiciya ikidür büyük ve küçük. Büyük şark cânibindedür. Anda az şehirler vardır lâkin vâfir köyleri vardır. Sagarus ırmağının kenârında Midayum şehri Midas nâm pâdişâh ismiyle tesmiye olunmuşdur zîrâ bunun taht-gâhı idi ve Apameya Firiciya şehirlerinin en büyüğü olup Meyander kurbındadır. Dokimeyum küçük kasabadur ve Sintada nâm şehir ve Pesinus emmâ Küçük Firiciya dahi Tiroades demekle ma'rûfdur. Anun baş şehri Tiroya⁴³ ve İlyum'dur. Omerus'un ve Vircilius'un eş'ârında meşhûrlardur. Belloniyus nakl ider ki Tiroya'nun harâbelerinde hâlâ mermer türbeler ve sûrların temelleri ve kullelerin dökündüleri ve sûretlerin pâreleri ve kapuların eşikleri hâlâ mevcûdlardur ve dahi ol ülkede Pergamus vardır. Evvelâ bir kal'a idi Attalus nâm pâdişâh yeni binâlar ile anı tevsîf idüp bir büyük şehrin tarzına kodı. Fesâhat sâhibi Apollodorus'un ve Calinus'un vilâyetidür dahi oralarda Siceyum burnı ve kasabası olur. Arhivîlerin Ordus ve Akillis'ün türbesi andadır emmâ Lidiya dahi Meyoniya demekle ma'rûfdur. Sardis demekle ma'rûf bir şehri vardır. Tirozus'un taht-gâhı idi emmâ Misiya Helles Pontus yanında olup Terovades ile hem-sınurdur ve anda Parîlerin koloniyası olan Lamsakus şehri olur ve Milesîlerin koloniyası olan Abidus şehri andadır emmâ Kariya Yoniya ile Lidiya arasındadır. Bunun baş şehri selefde Miletus idi ve hatâ ile şimdi Malakso demekle ma'rûf olduğunu zann iderler. Zîrâ bu Melekso mütekaddimînün Milassa'sıdır ve Piliniyus beşinci kitâbının yigirmi dokuzuncu bâbında bir hür şehrdür deyü anı zikr ider ve dahi Magnesiya Meyander yanındadır. Yoneya Kıyo (Sakız) adasının karşısında olan sâhilde idi. Selefde meşhûr olan Efezus (Ayasluk'dur) didükleri şehir anda idi. Eyolis dahi sevâhil-i bahredür mezbûr Yoniya ile Lesbos yanındadır. Sevâhil-i bahrede olan şehirler bunlardır. Morina ve Kuma ki şimdi Kaktri'dür ve Fokaya ki şimdi ana Foliya Vekiya dirler emmâ Doris kersonezusda Karpatikum denizinin yanındadır. Anun baş şehri selefde Halikarnassus idi. Herodotus ve Diyonizuyus nâm müverrihlerin vilâyeti ve Mosolus nâm pâdişâhun vilâyeti idi emmâ Galasiya ki dahi Gallogırakıya demekle ma'rûfdur. Gallîlerden tesmiye olunmuşdur zîrâ selefde Yunan üzerine sefer idüp Pontuz ile Kapadokıya mâbeyninde olan Kara Deniz'ün sevâhilini alup sâkin oldılar. Anun şehirleri Ankıra ki şimdi Anguri demekle ma'rûfdur ve keçi tiftüğünden anda yapılan mevclî soflar ile meşhûrdur. Sinope ki Mitridatis nâm pâdişâhun vatan-ı maskat-ı re'sidür. Amizus ki şimdi Simizo dirler dahi bu tarafda Paflagoniya'dur şimdi Roni demekle ma'rûfdur. Kapadokıya ki hâlâ Amasiya demekle ma'rûfdur. Galatiya'dan Antitavrus'a dek mümteddür ve cenûbında Kılıkıya ki Karamaniya'dur ve şimâlde Pontus Oksinuz ya'nî Kara Deniz anun tûli dört yüz elli mîlden ziyâdedür ve bu tarafda Temiskiri ovalarında Amazones'ün selefde meşhûr olan saltanatı var idi ve Tisiyanus bunlara unimanno ya'nî memelî dirler. Bunun şehirleri Tirapezus (Tirabzon) ve Temiskıra ve Amasiya ki İstrabo'nun vilâyetidür. İkoniyum (Konya) ve Maza'dur emmâ Likıya Kariya'ya karîbdür. Anun mu'teber şehirleri Patara ve Telmesus emmâ Panfiliya Likıya ile hem-sınurdur. Ancak Katarakta ırmağı mâbeynlerin fasl ider. Bunun şehirleri Sida Atallıya ve Aspandum ve bu ülkeye ve dahi Kılıkıya'ya Karamaniya ismi itlâk olunur ve Kılıkıya'nun baş şehri şimdi Hama'dur ki mütekaddimîn katında Tarsus demekle ma'rûfdur. Velî Pavlus'un vilâyetidür. Sidnus ırmağı yanında ulûmun eski yatağıdır ve İstrabo ol şehrin medresesini gâyetle medh ider ve dahi Adana ve Taurus dağının yanında Herakliya Küçük Armeniya Afratez'e dek mümteddür ve garb cânibinde Kapodosiya anı tahdîd ider. Bu vilâyetün enhârı İris ki şimdi Kazalmah (Kızıl ırmak) dur. Hâlis Ottomancık Parteniyus dolab Sangaris Sangırı ki cümlesi Oksinum denizine dökülürler ve Askaniyus ve Rındakus ve Sopus ve Gıranikus ki Pıropontise dökülürler ve Simoyis ve Iskamander ki dahi İksantus demekle ma'rûfdur. Helles Pontus'a dökülürler. Kayikus Hermus Kaystirus Meyander Ejeyum denizine dökülürler ve Puruseus kavli üzre Meyander ırmağının altı yüz u'ücâcı vardır. Kalbis İksantus

⁴³ “Tiroya eski İstanbulluk didükleridir” şeklinde Kâtib Çelebi'nin kenar notu bulunmaktadır.

Limirus Kataraktes ve âhar enhârı Medi Terraniyum denizine dökülürler. Bunun deryâları Pontus Eksinus Ejeyum denizi Panfilyum denizi Pıropontis Helles Pontus İkarıyum denizi Miztovaom denizi ve Rodos denizi ve bu deryâlardan gâyetle müntefi'lerdür. Zîrâ bu deryâlar üzerinde hem zahîre hem âhar meta'ları diyârdan diyâra nakl iderler ve anda vâfir balık avlarlar. (Meşhûr) dağları Orminyum Kara Deniz üstinde ve Mirtoum yâhûd Olympus (bir dişi dağı) ve Sinnadıki dağları ve gâyetle eyü taşluk ile meşhûrlardur. İda dişi ma'bûdların kadîm muhâveresi ve Pariz muhâkemesiyle meşhûrlardur ve Firiciya ülkesindedür ve Lidiya'da Temulus nâm dağ ki anda altun ma'denleri vardır ve Kapodokıya'da Arceyum (Rosyunanı) ve Kılıkya'da Amanum ki hâlâ monte Negro demekle ma'rûfdur kara ma'nâsına. Anda yüksek arz dirler bir nev' şecer ve arar didükleri ağac anda çokdur ve dahi Sabina dağı ki anun envâ'-ı nebâtâtı vardır dahi Dîndima ve Kimera ki Siciliyye'de Asne nâm dağdan nice âteş çıkarsa andan dahi öyle çıkar. Piliniyus kavli üzre buna su dökildükce lehebi müşettid olur ve otluk ile söyünür ve Taurus dağının kulesidür ki anun dağları buradan başlar. Anun depesinde arslanlar olur. Ortasında müferrih otlaklar olmağla geçiler olur ve dibinde yılanlar ol eelden şu'arâ bir hârik âde şekille ta'bîr iderler ve dirler ki âteşler kusar. Başı ve göğsi arslan karnı geçi ve kuyruğı uzun ve bunı öldürmeğe Bellorofon irsâl olındı dahi âhar cebeller vardır. Anti Taurus ve İskordis gibi li ecli'l-ihisâr zikr eylemedük ve âsâr-ı âmme husûsında Diyana cümle dünyâda meşhûr ve gâyetle mu'azzam ma'bedi Efezuz şehrinde Yoniya'da idi ve bu ma'bed dünyânun yedi a'cûbesinden add olunur dahi anda vâfir karbahara ya'nî kârbân sarâyılar vardır. Zîrâ Türkün hükminde olan vilâyâtda işbu âmm binâlardan gayri misâfir konacak başka yir yokdur. Ekser Türk satrapaları ya'nî sancak beğleri ve beğler kimileri mâl-dâr olduklarında kendilerinden bir eser komak maslahatı için hâlâ sağ iken böyle binâları binâ iderler. Bir mükellef köpri gibi yâhûd bir vâsî' karbahara ki yanında bir ma'bed ve ma'bed yanında bir hammâm ola ve böyle binâlar ile âmme intifâ' itmek anlar yanında hayr-i azîmdür. Bunun aslı budur ki anların ekserinün hısmı ve akrabası yokdur ki kendiden sonra malları intikâl eyleye.